

A colorful, stylized illustration of Noah's Ark. The ark is a large wooden structure with a red hull and a yellow upper section. A man with a beard and a white robe is lying on a yellow rug inside the ark. Various animals are depicted around the ark, including lions, giraffes, elephants, and sheep. The background is a green landscape with trees, flowers, and a blue sky with white clouds.

VÝVOJOVÁ GENETIKA

Prof. RNDr. Boris Vyskot, DrSc.
Biofyzikální ústav AV Brno

VÝVOJOVÁ BIOLOGIE

- je multidisciplinárním přístupem ke studiu individuálního vývoje (**ontogeneze**) jako integrace **embryologie** s **cytologií** a chronologicky později i s **genetikou** a **molekulární biologii**
- **embryologie** je definována jako popisné (deskriptivní) studium embryonálního vývoje
- **cytologie** studuje buněčnou strukturu a funkci
- **genetika** je vědou o dědičnosti
- **molekulární biologie** představuje především analytický přístup myšlenkový i metodický

Historické pozadí embryologie

- **Deskriptivní embryologie** - detailní analýzy vývojových událostí
(4. st. př.n.l. Aristoteles, mikroskopicky od 17. st. M. Malpighi, A. van Leewenhoek)
- **Komparativní embryologie** – studium anatomických změn v průběhu vývoje odlišných organismů
(od 19. st. – E. von Baer, W. Haeckel, T. Boveri)
- **Experimentální embryologie** – studium kauzálních faktorů či mechanismů vývoje postavením hypotéz a jejich testováním manipulací s embryi
(od 19. st. - W. Roux, H. Driesch, H. Spemann)
- **Molekulární embryologie** – studium embryonálních procesů na molekulárně-genetické bázi (od 2. pol. 20. st. – S. Brenner aj.)

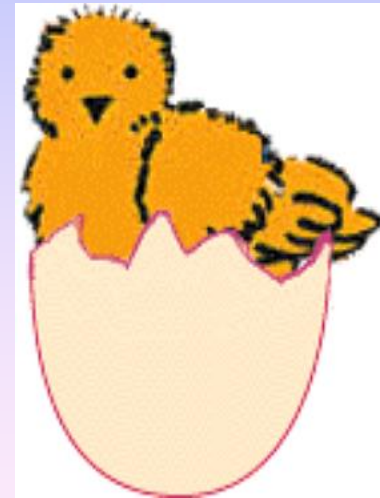
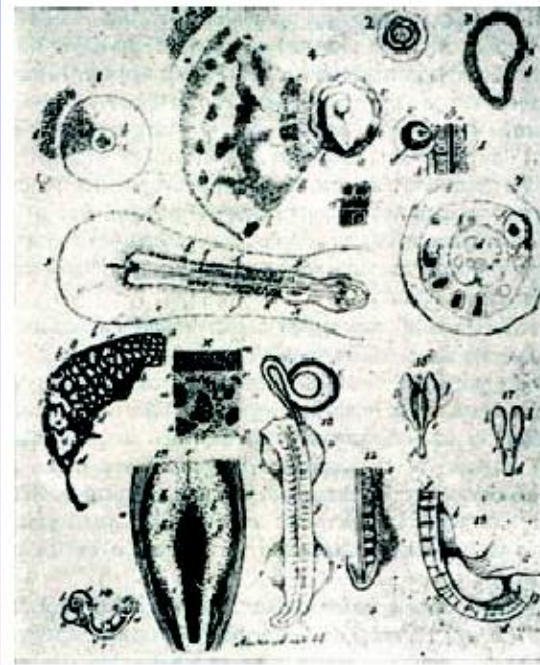
Klasická embryologie se zabývá hamletovskými otázkami biologie

Caspar Friedrich Wolff (1733-1794) studiem embrya kuřete potvrzuje vznik nových struktur z „bezstrukturního“ vejce, teorie epigeneze:

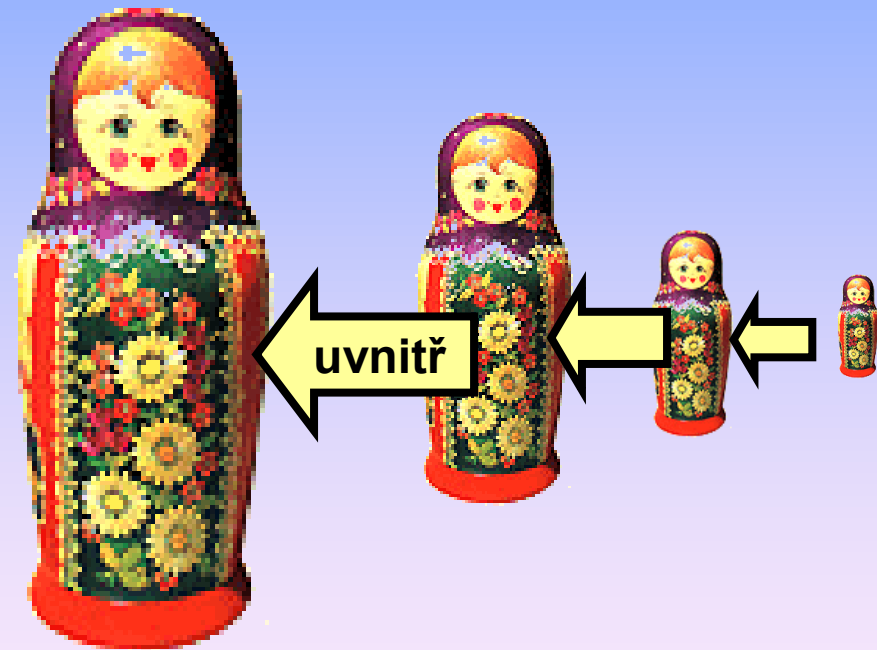
- odkud však pocházejí instrukce k budování složitého embrya ?
- jsou tyto instrukce vnitřního či vnějšího původu ?
- je nutné vysvětlovat embryonální organizaci magickou silou [vis essentialis] ?

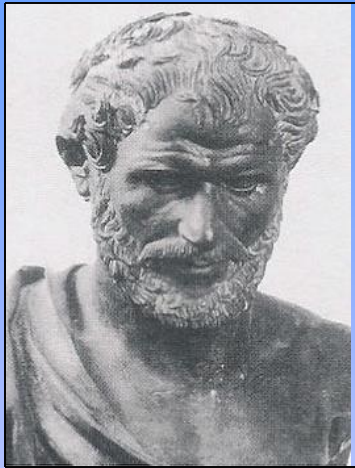

Theoria generationis (1759)

Preformismus či epigeneze ?

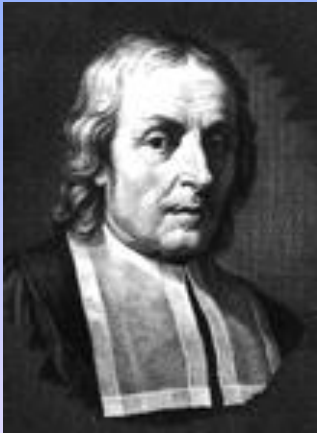
EPIGENEZE vysvětluje princip
individuálního vývoje : výsledný
organismus není preformován,
nýbrž vzniká kreativně na základě
zdeděné informace a vnitřních
i vnějších vlivů

Aristoteles
(384-322 př.Kr.)

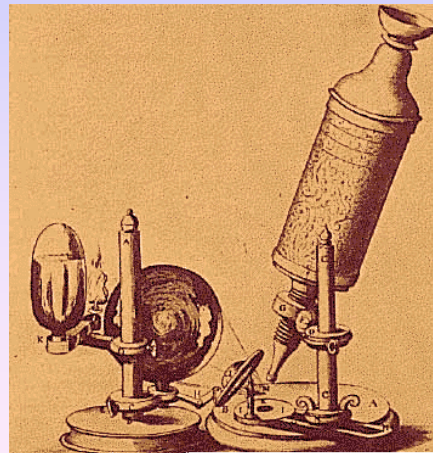
- první pozorování vývojové biologie (kuřecí vejce)
- napsal první učebnici reprodukční biologie
- otec teorií vitalismu a epigeneze
- představy o vzniku nových organismů : ze substrátu, pučením, hermafroditismem a bisexuální reprodukci

Preformismus a mechanicismus :

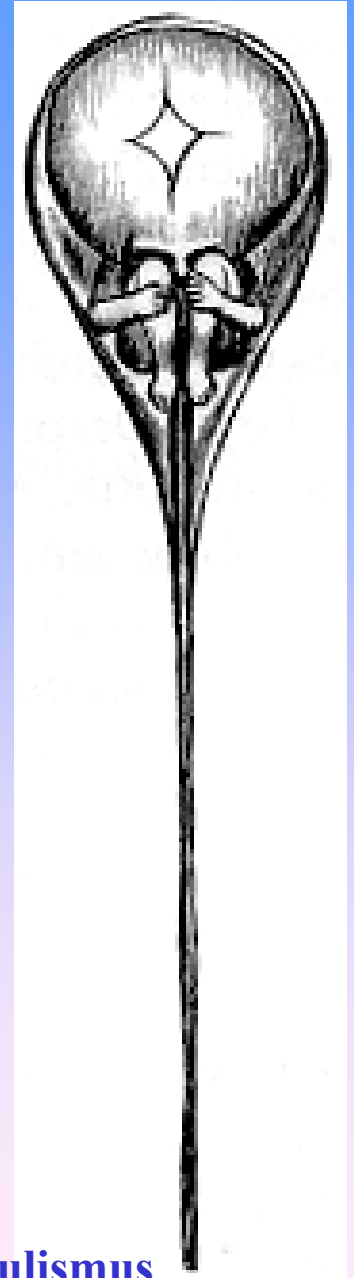
... lidský zárodek je již vybaven všemi orgány ...

Marcello Malpighi (1 628 - 1 694) ... ovismus

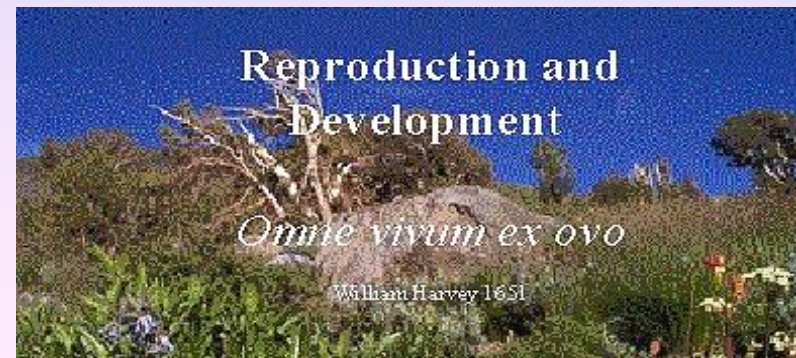
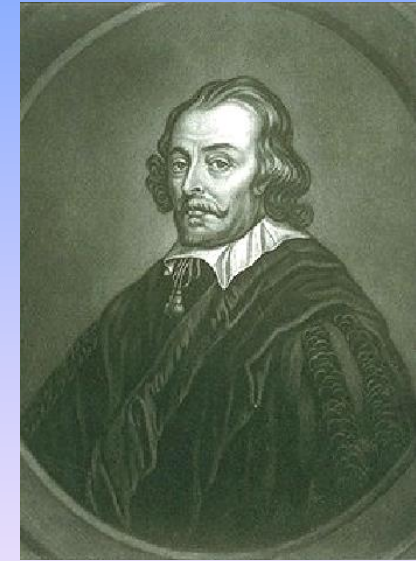
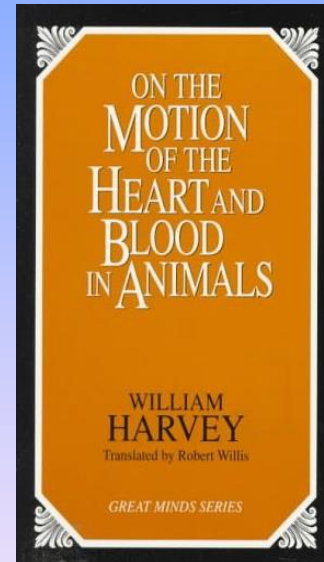
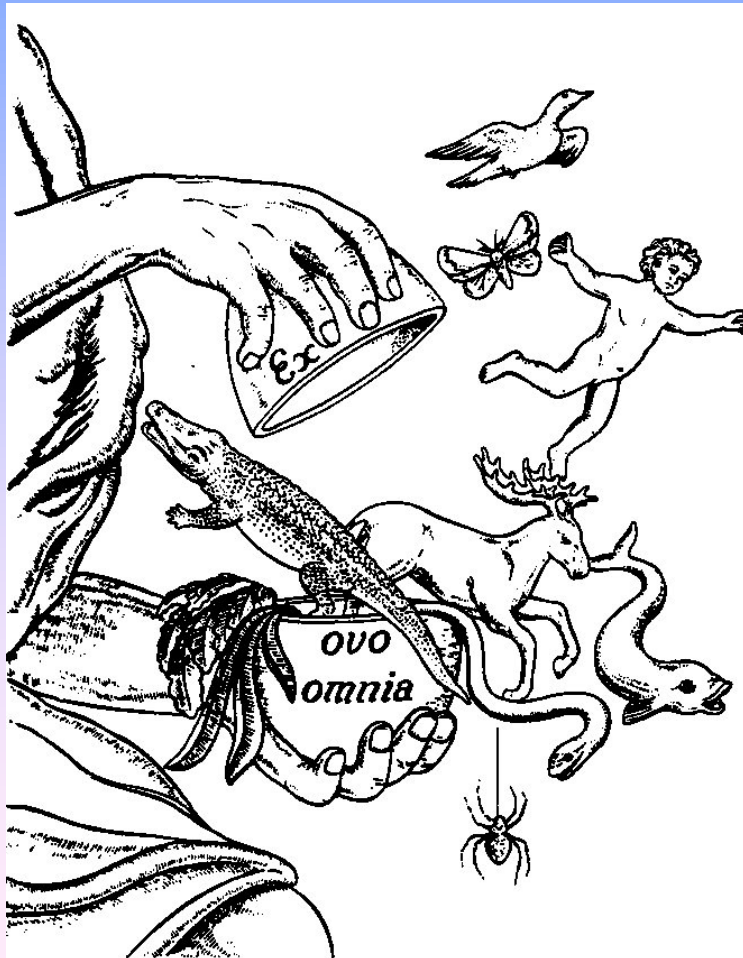

Antoni van Leeuwenhoek (1 632 – 1 723) ... animalculismus

William Harvey (London 1578-1657)

- autor moderní teorie epigeneze
- objevitel krevního oběhu

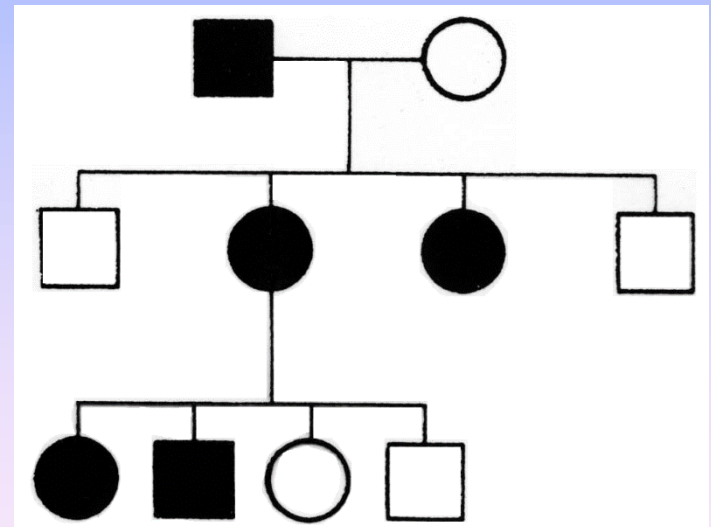

Pierre-Louis Moreau de Maupertuis (1698-1759)

genealogickou analýzou polydaktylie
vyvrátil teorii preformismu

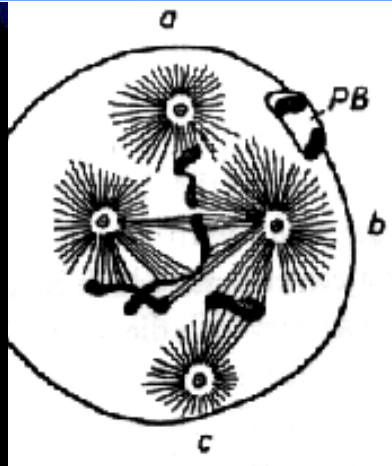
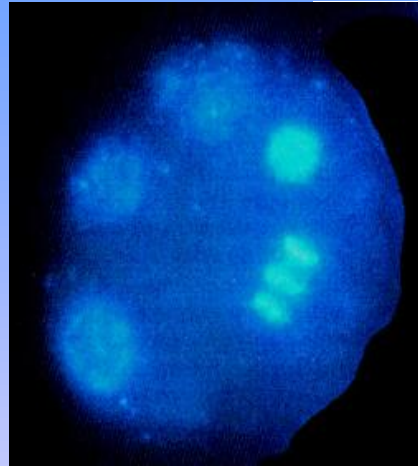

Joseph Koelreuter (2. pol. 18. století) :
hybridizací dvou druhů tabáku prokázal
význam obou rodičů v potomstvu

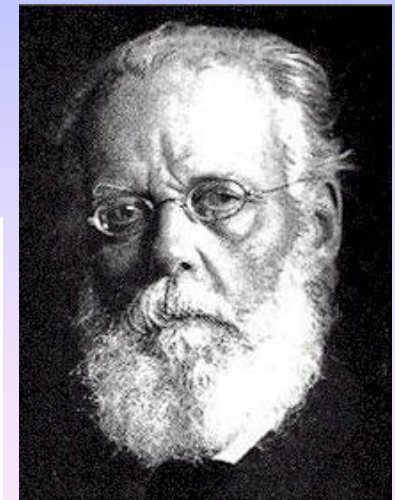
DIFERENCIACE ZÁRODEČNÉ DRÁHY A TEORIE MOZAIKOVÉHO VÝVOJE

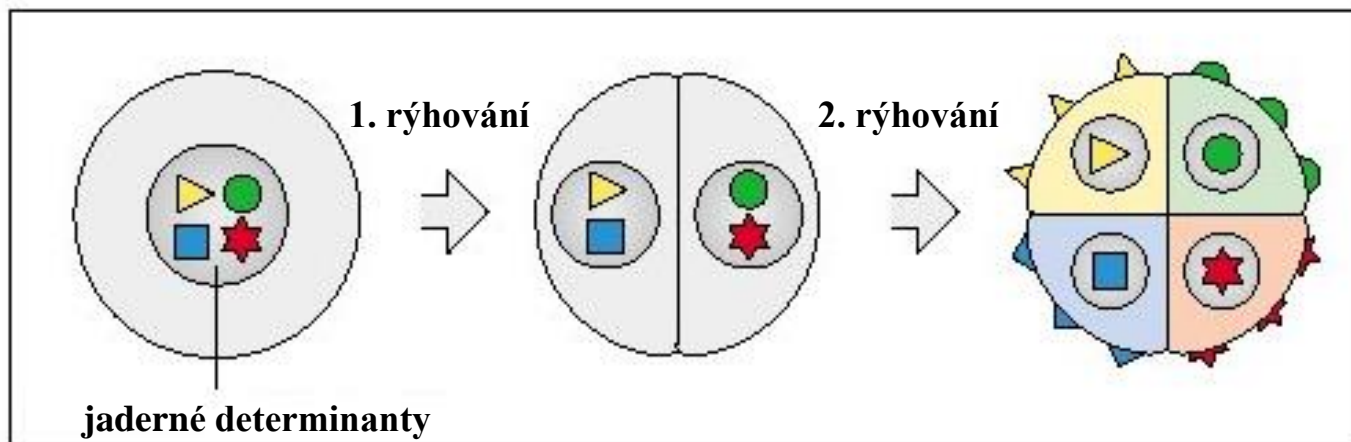
Theodor Boveri (1862-1915)

Ascaris

Augustin
Weizmann
(1834-1914)

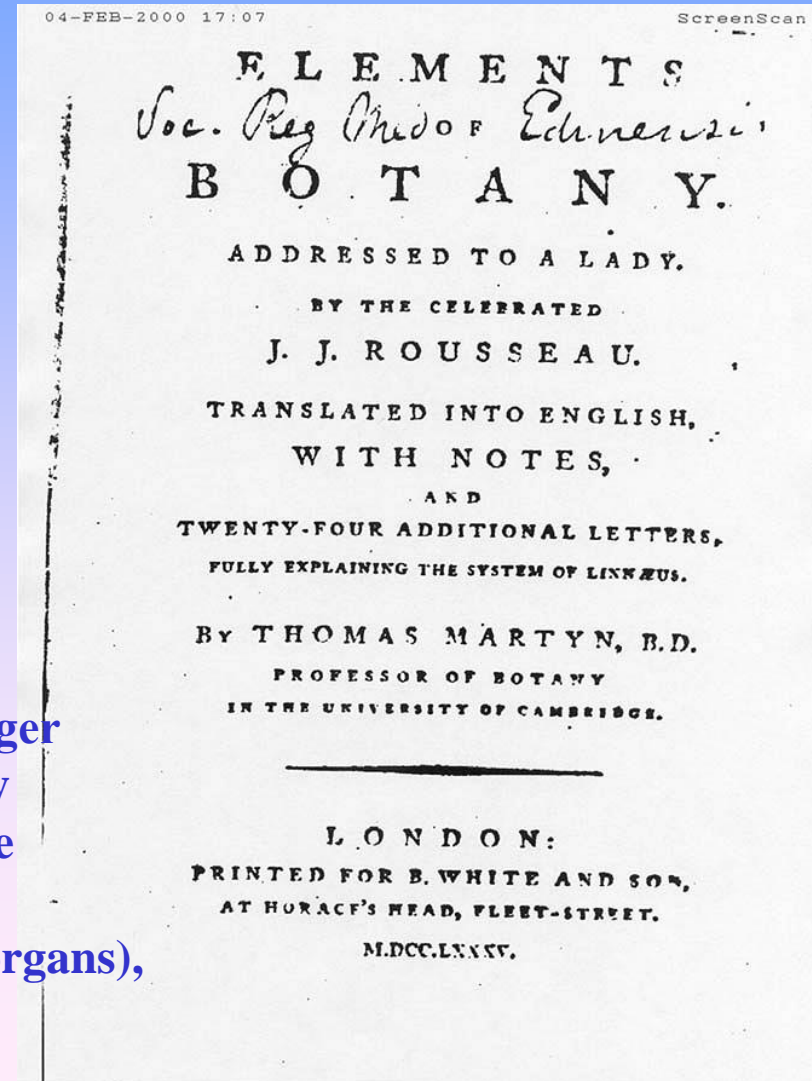

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)

Letters on the Elements of Botany (1773)

... Whenever you find them double, do not meddle with them, they are disfigured... Nature will no longer be found among them. She refuses to reproduce any thing from monsters thus mutilated: for if the more brilliant parts of the corolla (petals), be multiplied, it is at the expense of the more essential parts (sex organs), which disappear under this addition of brilliancy...

Johann Wolfgang von Goethe (1747-1832)

The Metamorphosis of Plants (1790)

... From first to last,
the plant is nothing but leaf ...

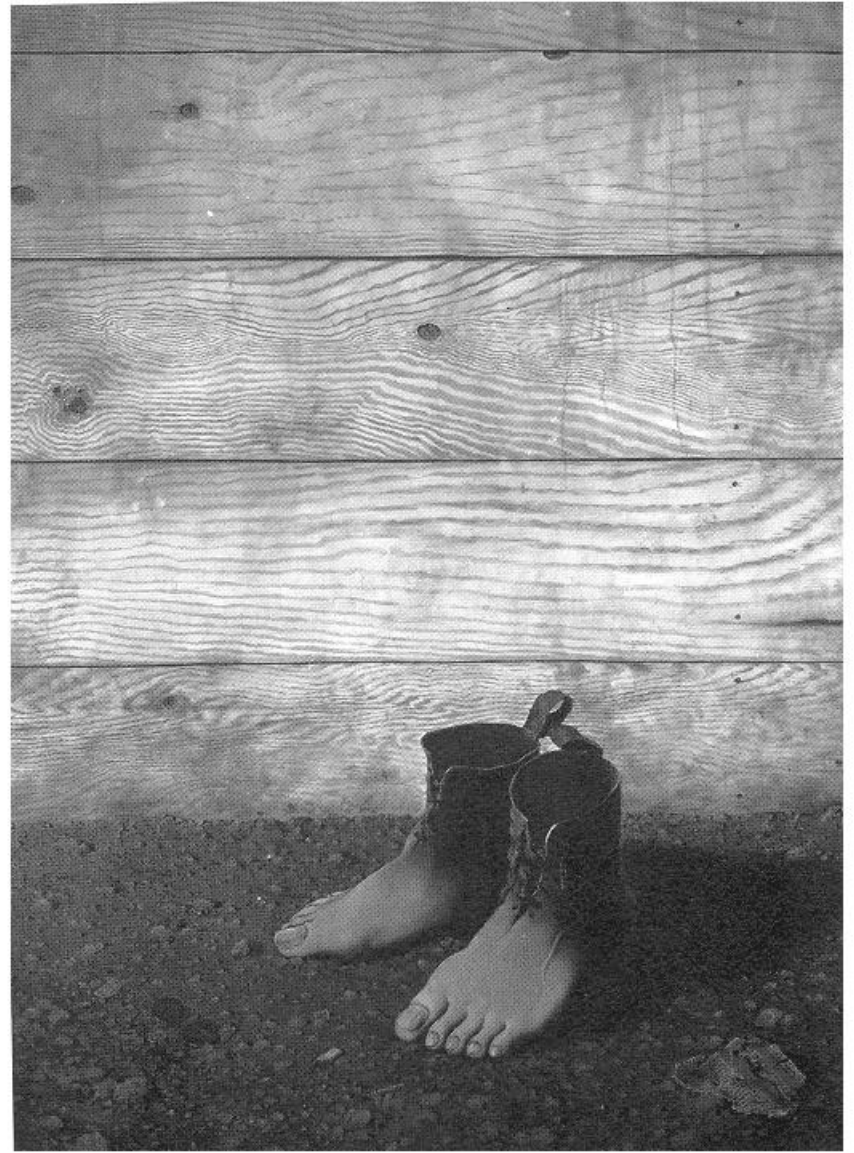

William Bateson

(1861-1926)

*Materials for the Study of
Variation (1894)*

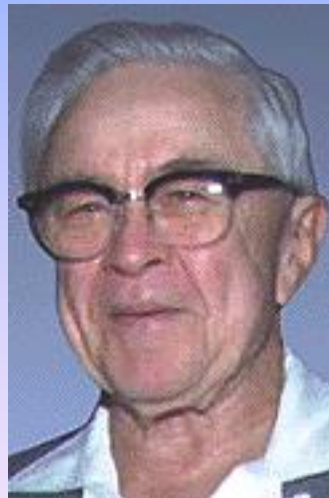
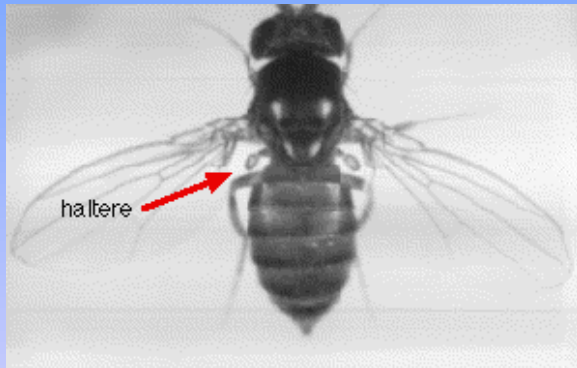
*... HOMEOSIS is a particular
type of variation, in which
one member of a repeating
series assumes features that
are normally associated with
a different number ...*

The Red Model, René Margritte (1935)

HOMEOTICKÉ GENY

jeden z klíčů specifikace a diferenciacce

BITHORAX specifikuje třetí článek hrudi a zadeček: ztráta funkce – místo kyvadélek se tvoří druhý pár křídel
(*more anterior phenotype*)

embryo

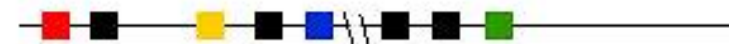
dospělec

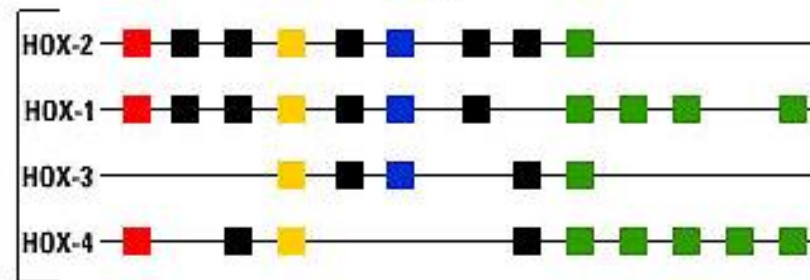
Antennapedia
komplex (anterior)

Bithorax komplex
(posterior)

moucha

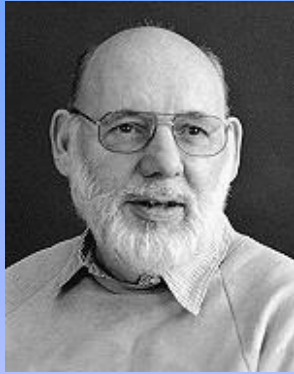

myš

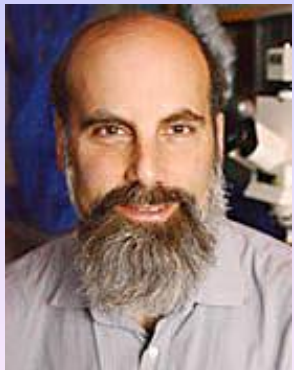

Edward Lewis (1963) : pravidlo spacio-temporální kolinearity

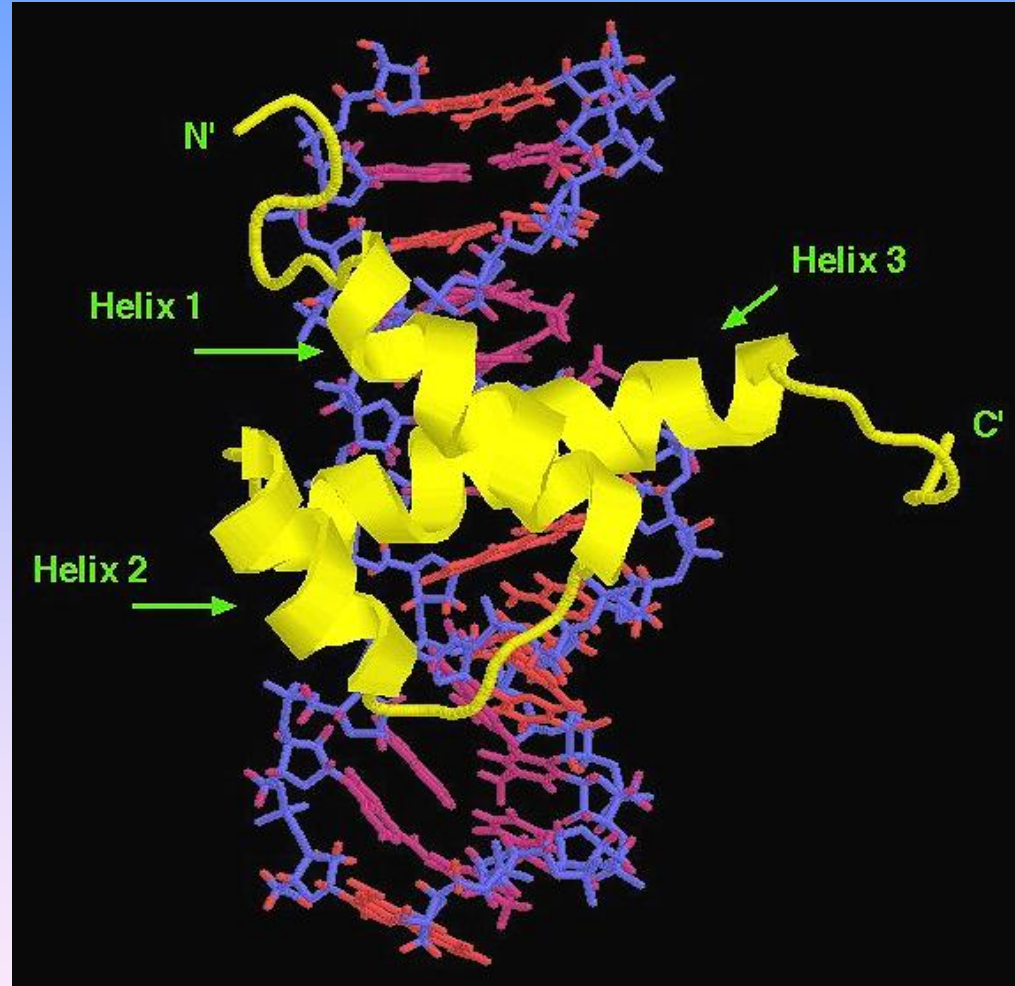
Objev homeoboxu (1982)

Walter Gehring
(Basel)

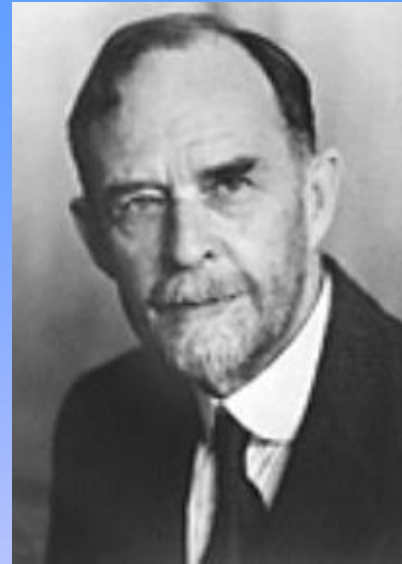

Matthew Scott
(Stanford)

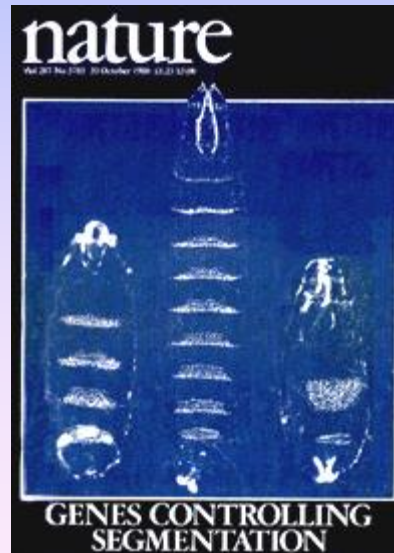

vazba homeodomény *Antennapedia* na DNA

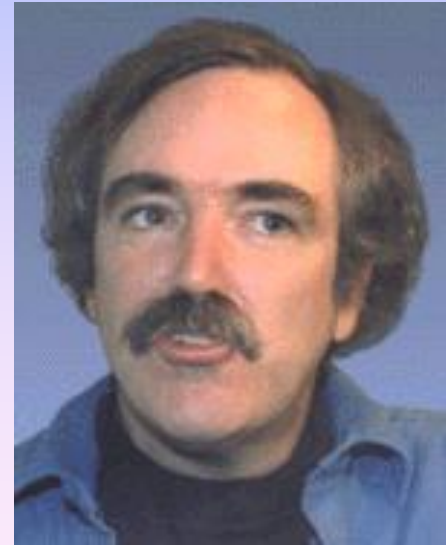
**Thomas Hunt Morgan
(1866-1945)**

**Christiane Nüsslein
(*1942)**

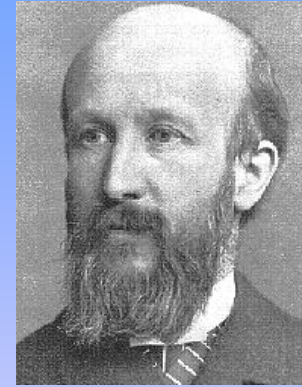
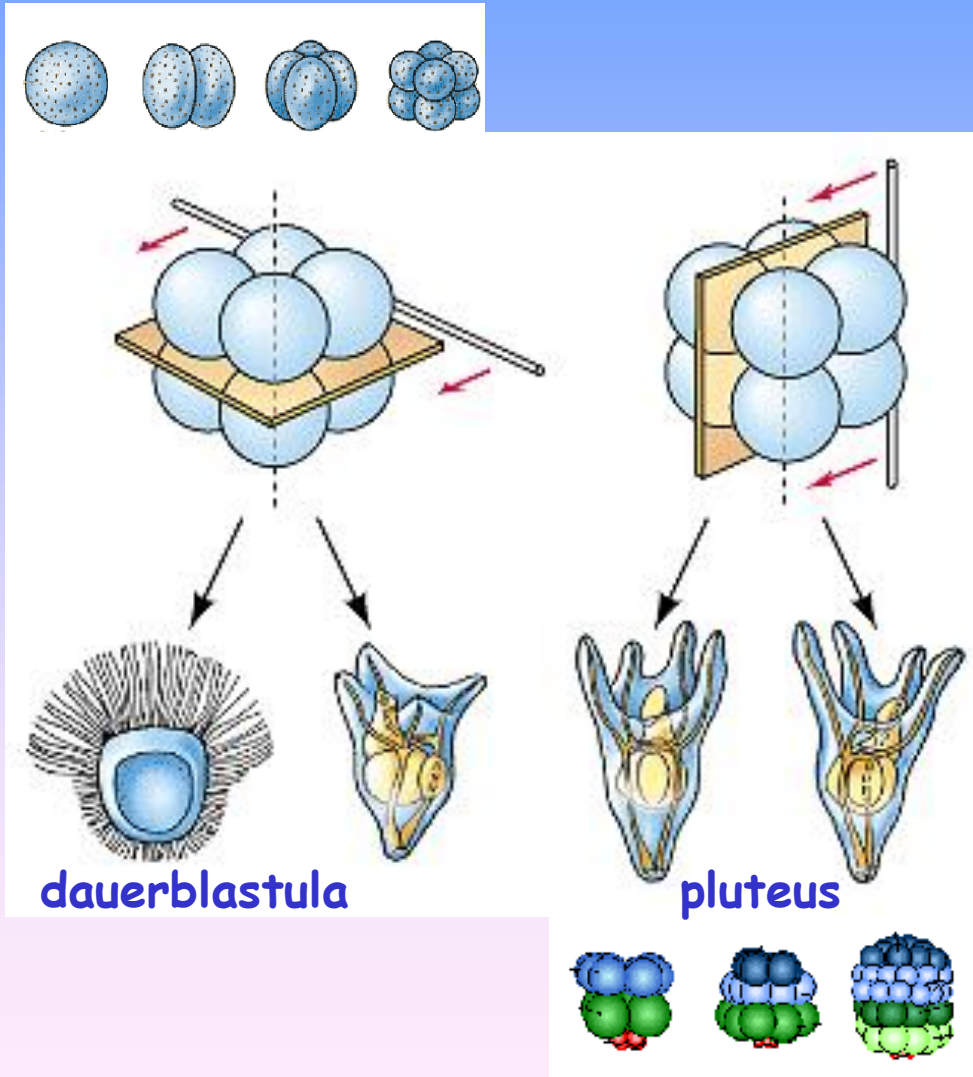
Nature (1980)

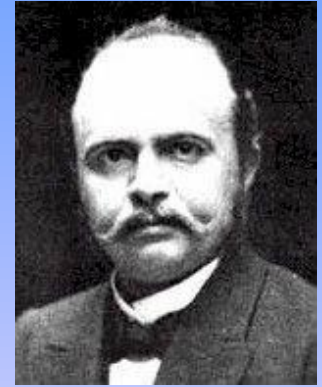
**Eric Wieschaus
(*1947)**

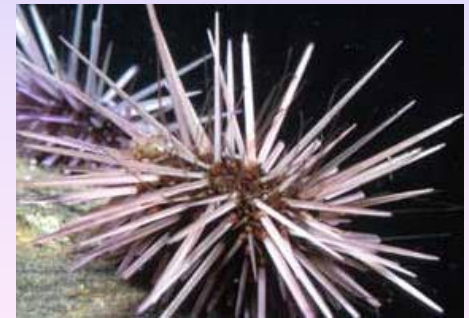
Mořská ježovka : historický model fertilizace, embryologie a buněčného klonování

Oscar Hertwig
(1849-1922)

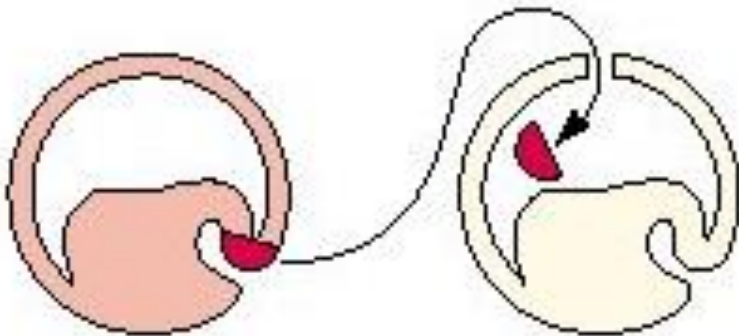

Hans Driesch
(1876-1941)

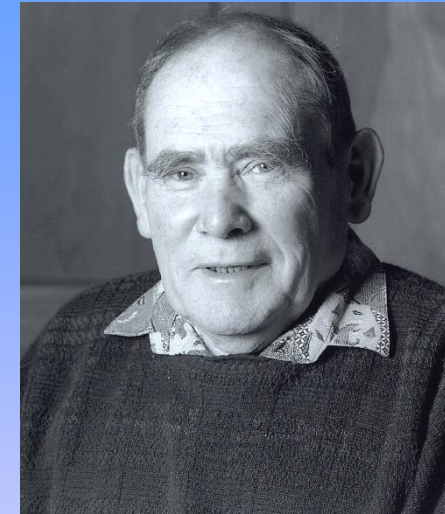
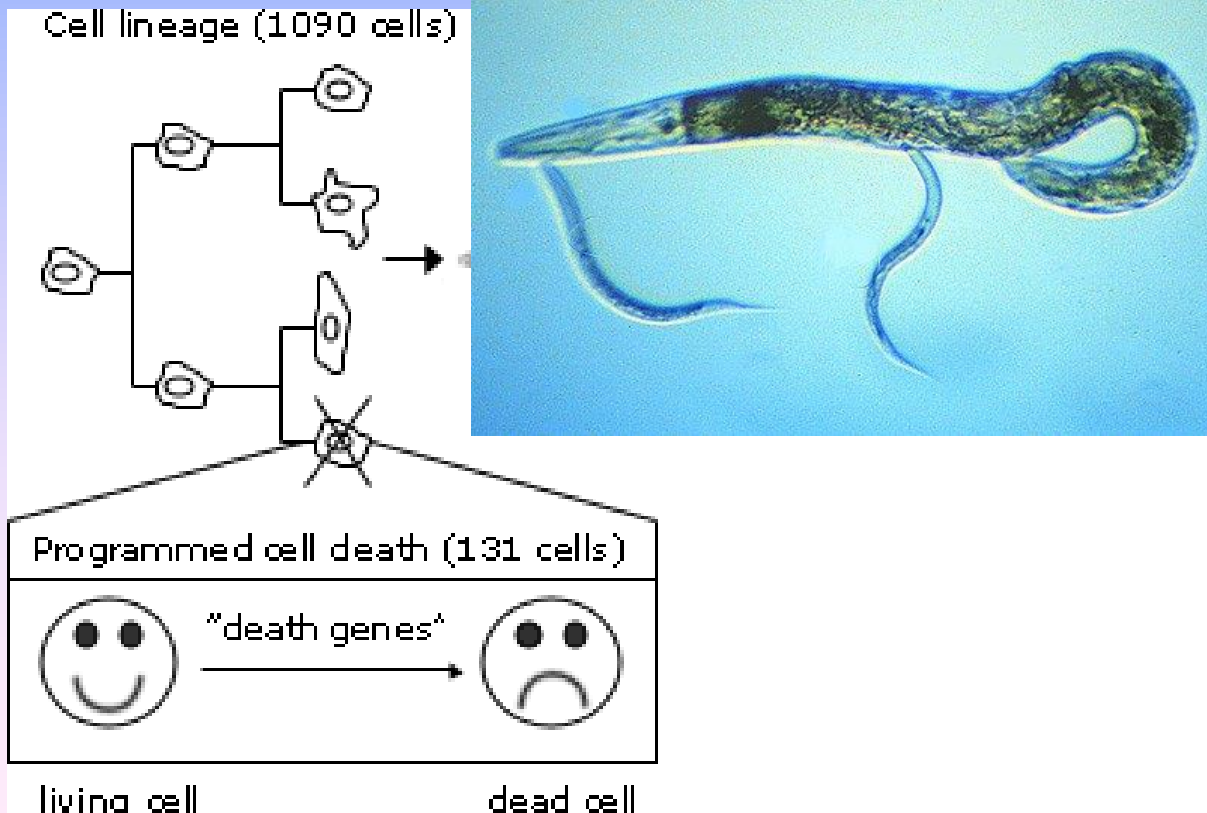
HISTORICKÉ KOŘENY VÝVOJOVÉ BIOLOGIE :

Hans Spemann a Hilde Mangoldová (1924)

Nobelova cena 2002 za fyziologii a lékařství

za objevy genetické regulace
orgánového vývoje
a programované buněčné smrti
... na modelu *Caenorhabditis elegans*

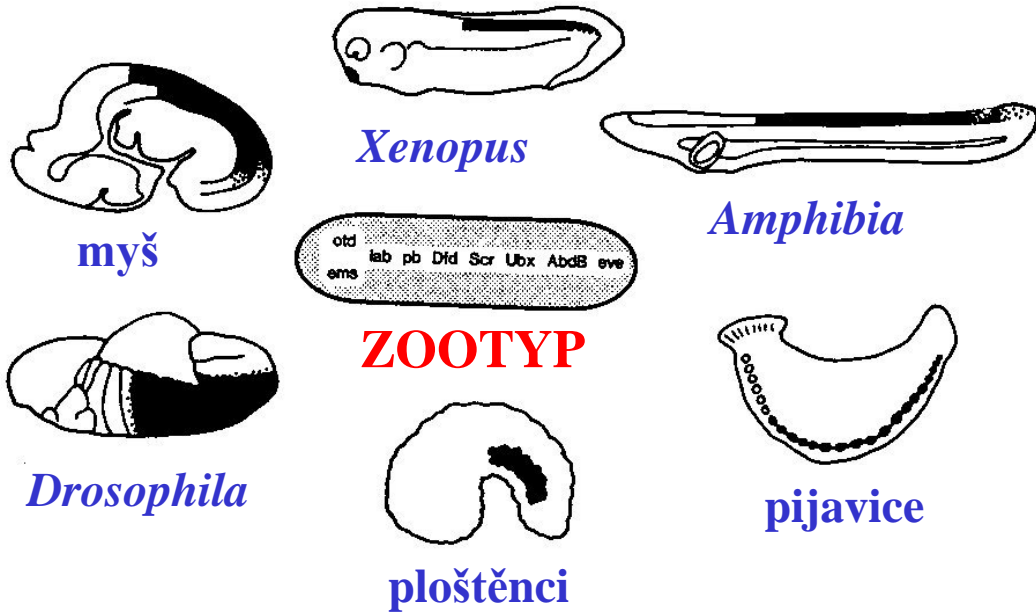
Sydney Brenner
(1927, JAR)

John Sulston
(1942, UK)

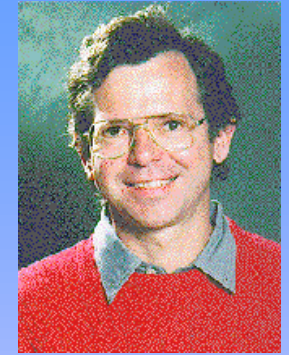
Robert Horvitz
(1947, USA)

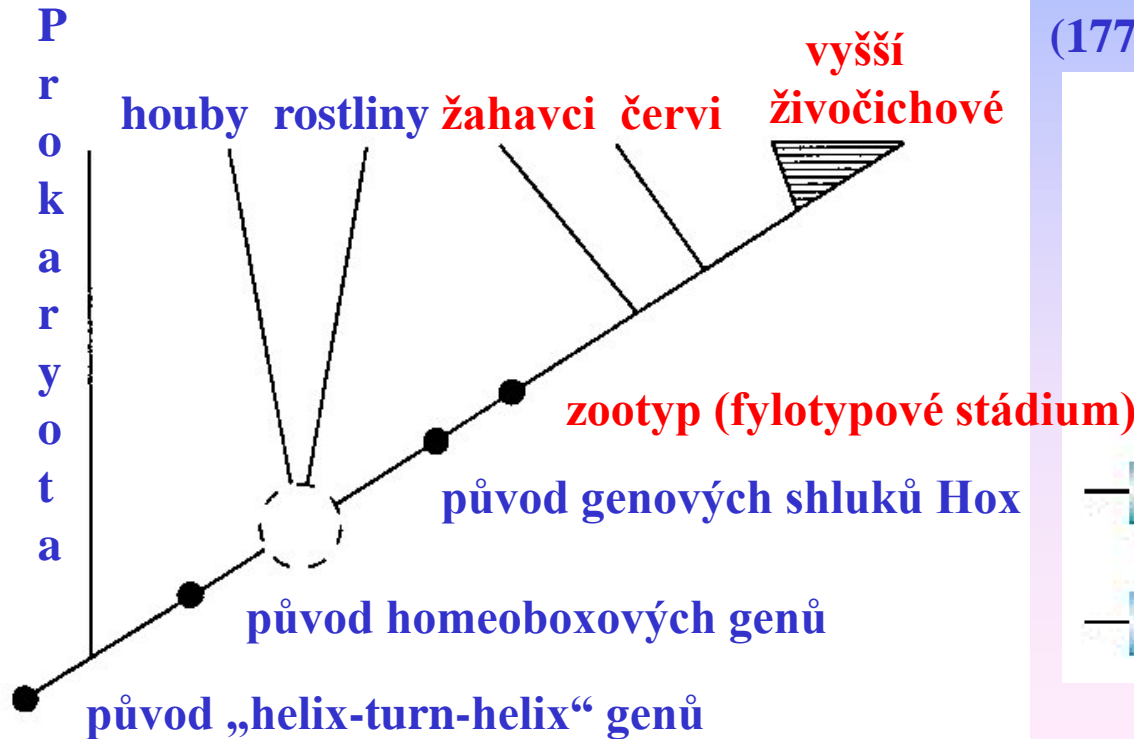
ZOOTYP ???

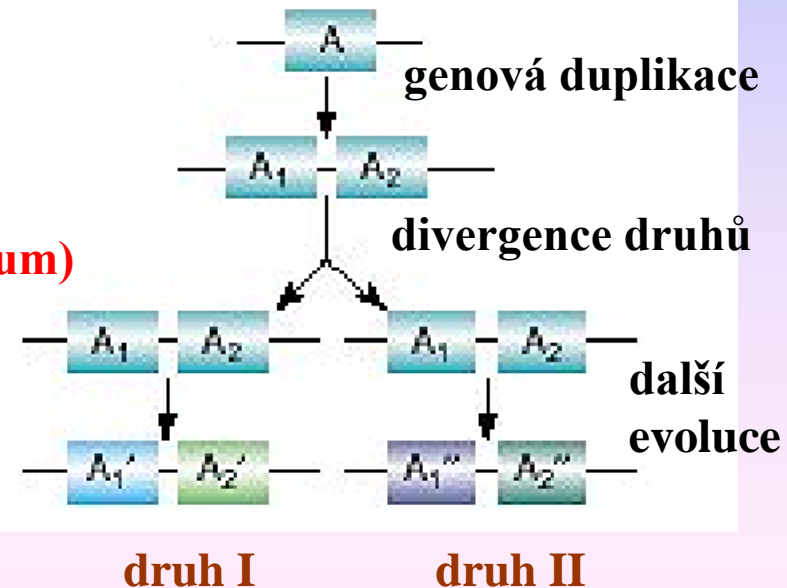
Étienne Geoffroy
Saint-Hilaire
(1772-1844, Paris)

Jonathan Slack
(*1949, Bath)

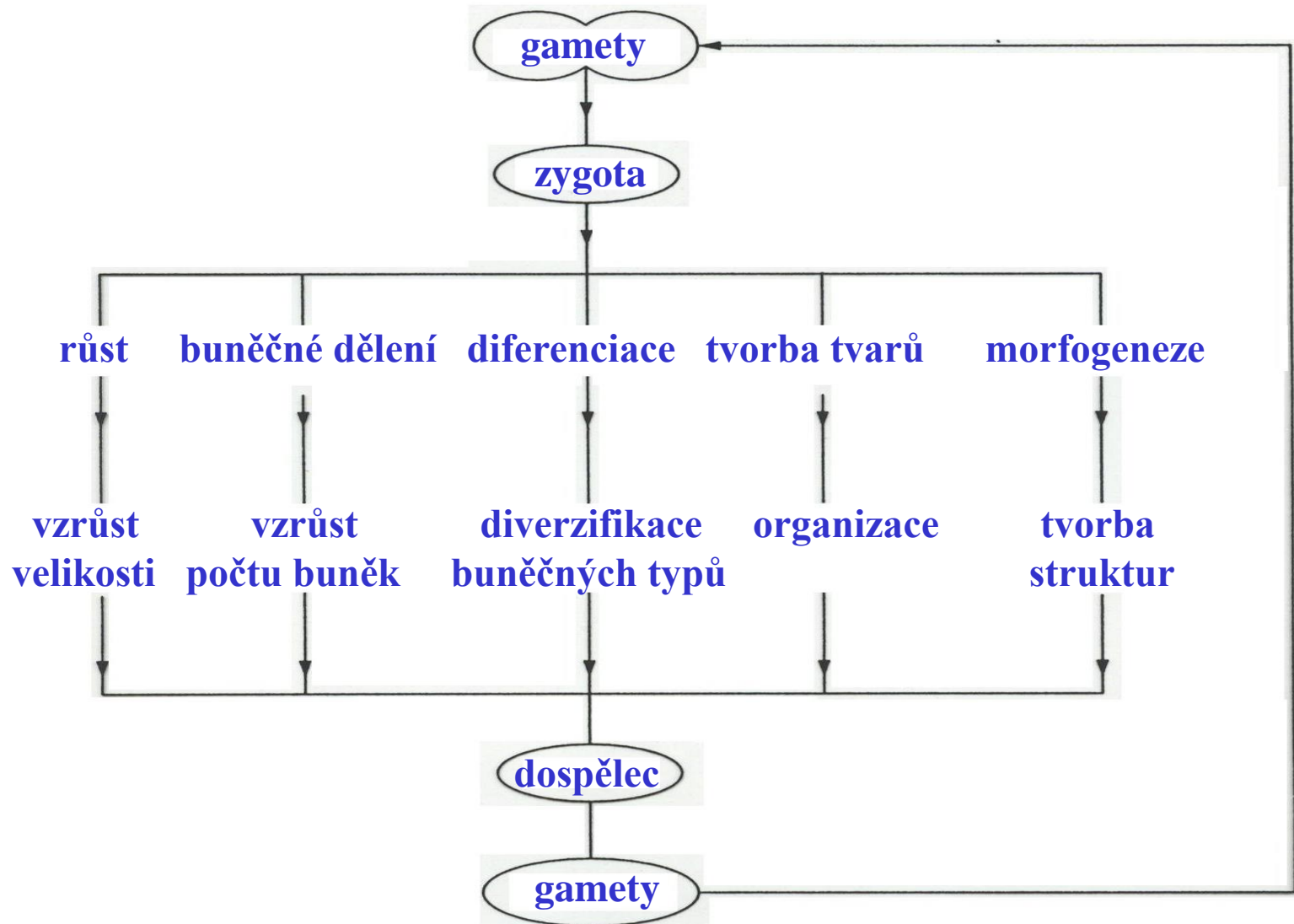
paralogní geny

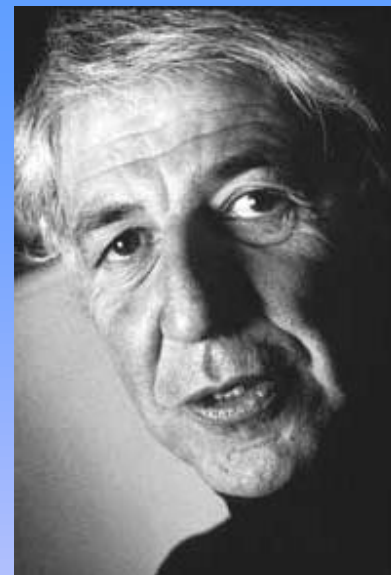
OBEČNÉ VÝVOJOVÉ PRINCIPY

- **buněčná proliferace, tj. opakovaná buněčná dělení**
- **buněčná diferenciace,**
vyskytující se v definovaném prostorovém pořádku
- **tvorba tvarů, různé buněčné typy se vyskytují**
v definovaných tvarech
- **vývoj je určován i buněčnými pohyby**
a buněčnou migrací
- **programovaná buněčná smrt je také důležitým**
ontogenickým faktorem

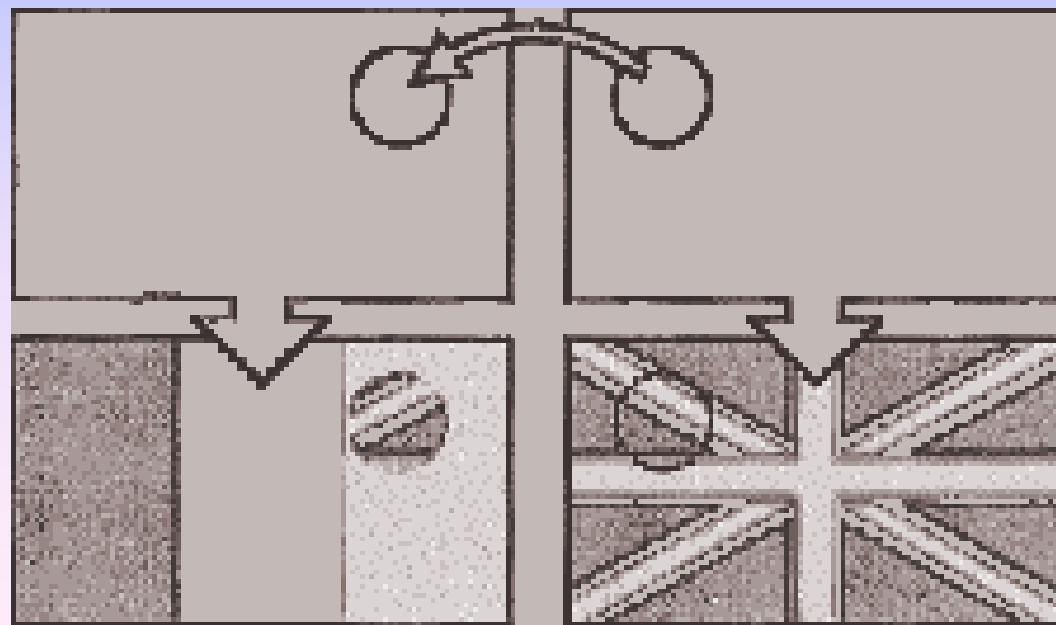
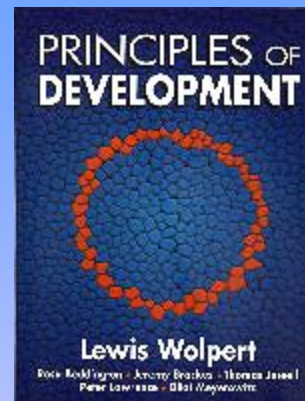
Přehled vývojových procesů

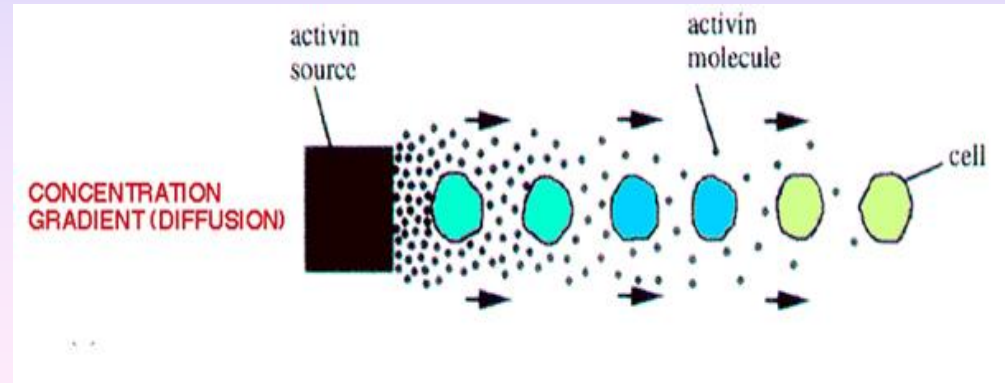
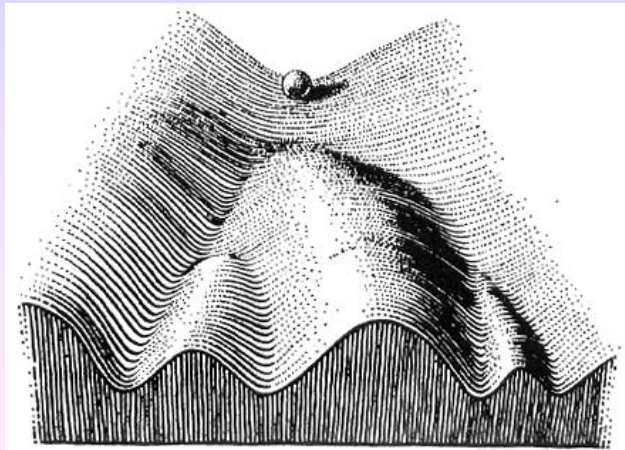
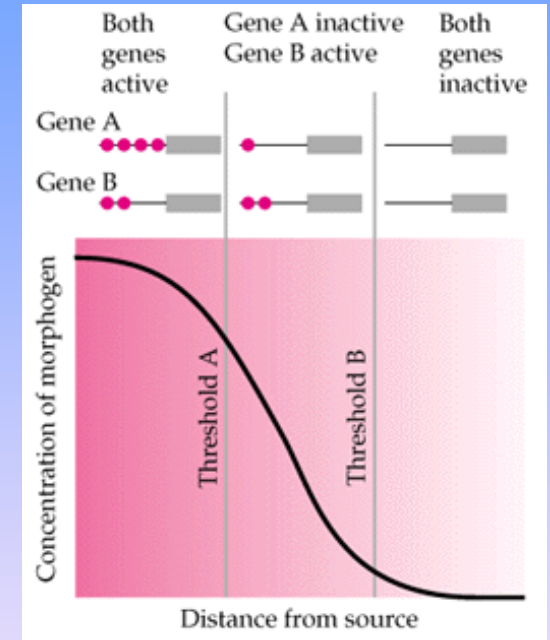
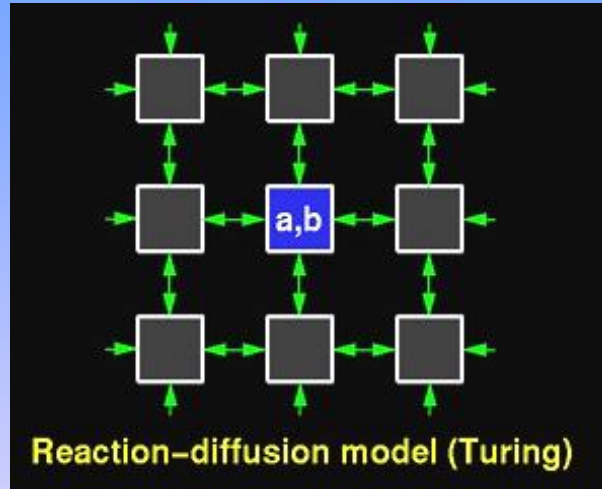
TEORIE POZIČNÍ INFORMACE : MODELY VLAJEK

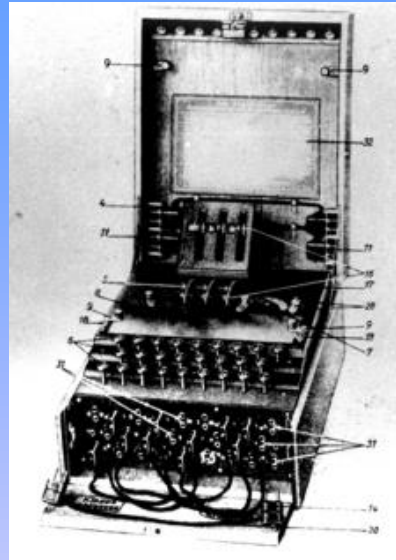
Lewis Wolpert
(*1929, London)

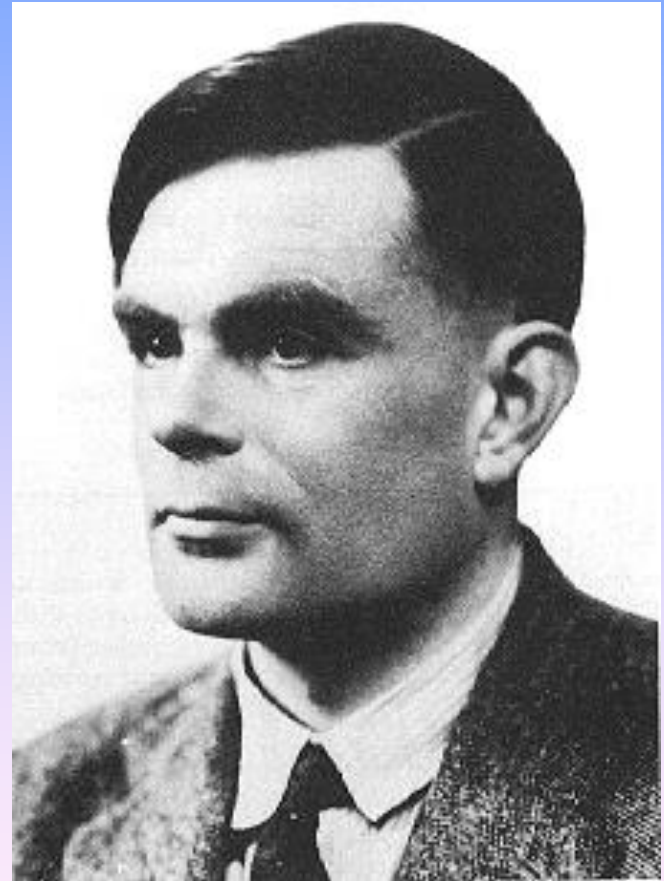
Modely diferenciace a vytváření tvarů

Alan Mathison Turing (London, 1912-1954)

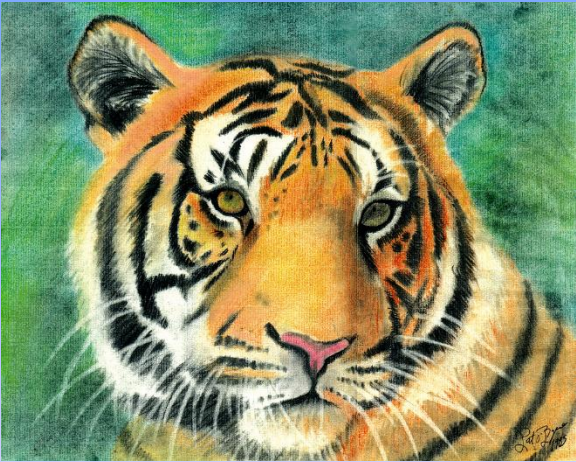

The Chemical Basis of Morphogenesis (1952)

Jak vznikají barevné skvrny na zvířatech ?

modelování procesů morfogeneze

Alan Turing, 1952

Morfogeny :
aktivátor a inhibitor,
reakce a difúze

Misionáři

$$A \cos q_1 x + B \cos q_2 x + D = U$$

Kanibalé

$$A' \cos q_1 x + B' \cos q_2 x + D' = V$$

Osudy kanibalů (pozitivní aktivátor) a misionářů na bicyklech (negativní inhibitor) - v omezeném prostoru vznikají enklávy kanibalů či misionářů, vznik uspořádání tvarů z původně homogenního pole

reakce a difúze

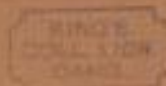
Series B. Biological Sciences

No. 641 Vol. 237 pp. 37-72 14 August 1952

THE CHEMICAL BASIS OF MORPHOGENESIS

By

A. M. TURINO, F.R.S.

Printed in Great Britain by the University Press, Cambridge

Cambridge University Press

London: Bentley House, N.W. 1

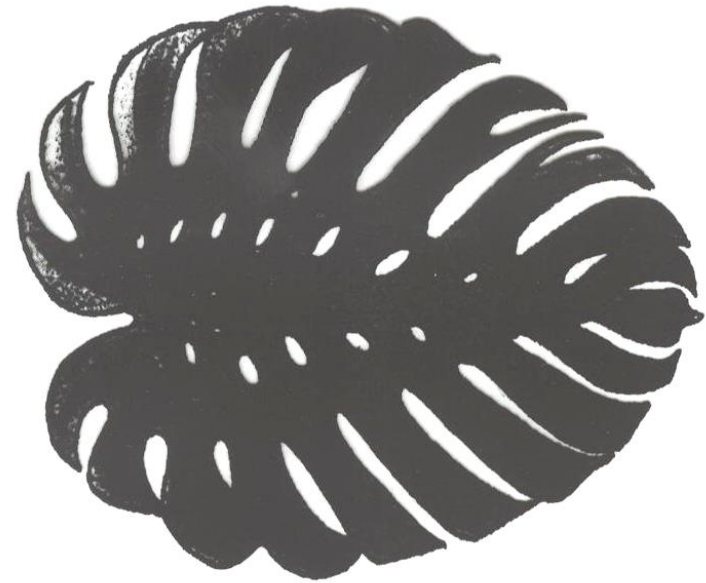
New York: 25 East 27th Street, N.Y.

PROGRAMOVANÁ BUNĚČNÁ SMRT

je dobrovolné sebeobětování se buňky
ve prospěch vyvíjejícího se organismu (celku)
- apoptóza, nekróza, ...

morfologie listu *Monstera deliciosa*

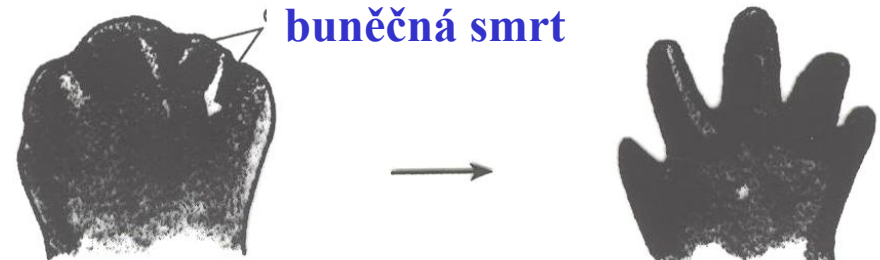

APOPTÓZA

programovaná
buněčná
smrt

jako morfogenní nástroj
tvorby tvarů
(*pattern formation*)

vývoj končetiny obratlovců a separace prstů

Princip zákonitosti a nahodilosti ve vývojové biologii

Mají růstové pohyby zákonitý nebo náhodný směr ?

Je levo-pravo-stranná asymetrie dána pouze environmentálně ?

Který genetik vyřešil záhadu dědičnosti směru otáčení ulity měkkýšů ?

TRANSLAČNÍ SYMETRIE

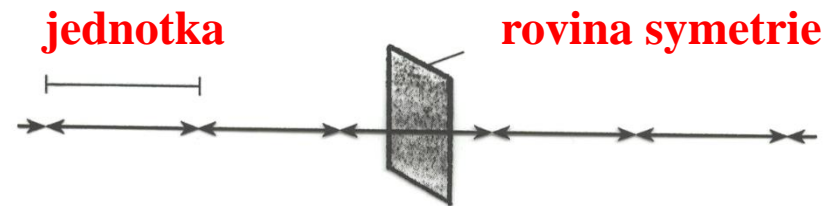
=

pravidelné opakování
(obvykle lineární)
základních jednotek
mnohobuněčných
organizmů

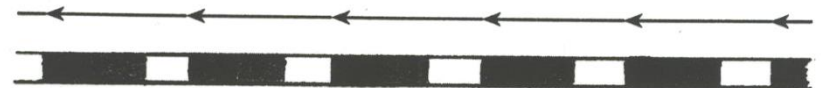
↓
člankovaná těla

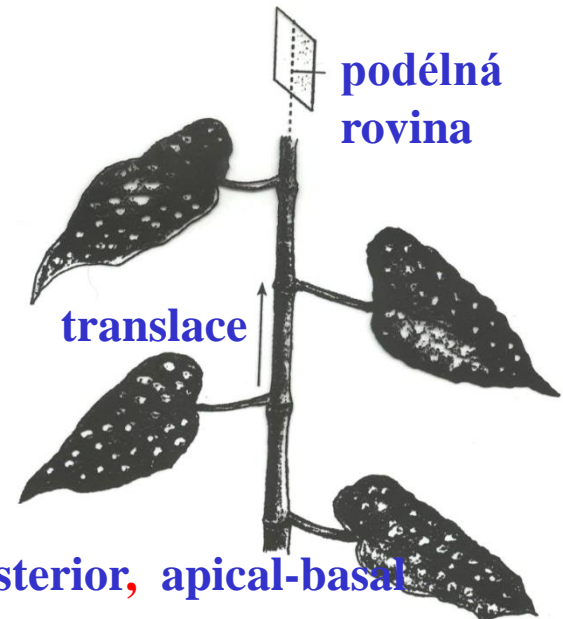
rozdílení článků (homeotické geny)
vede k diferenciaci podél základních os : anterior-posterior, apical-basal

translační symetrie bez polarity

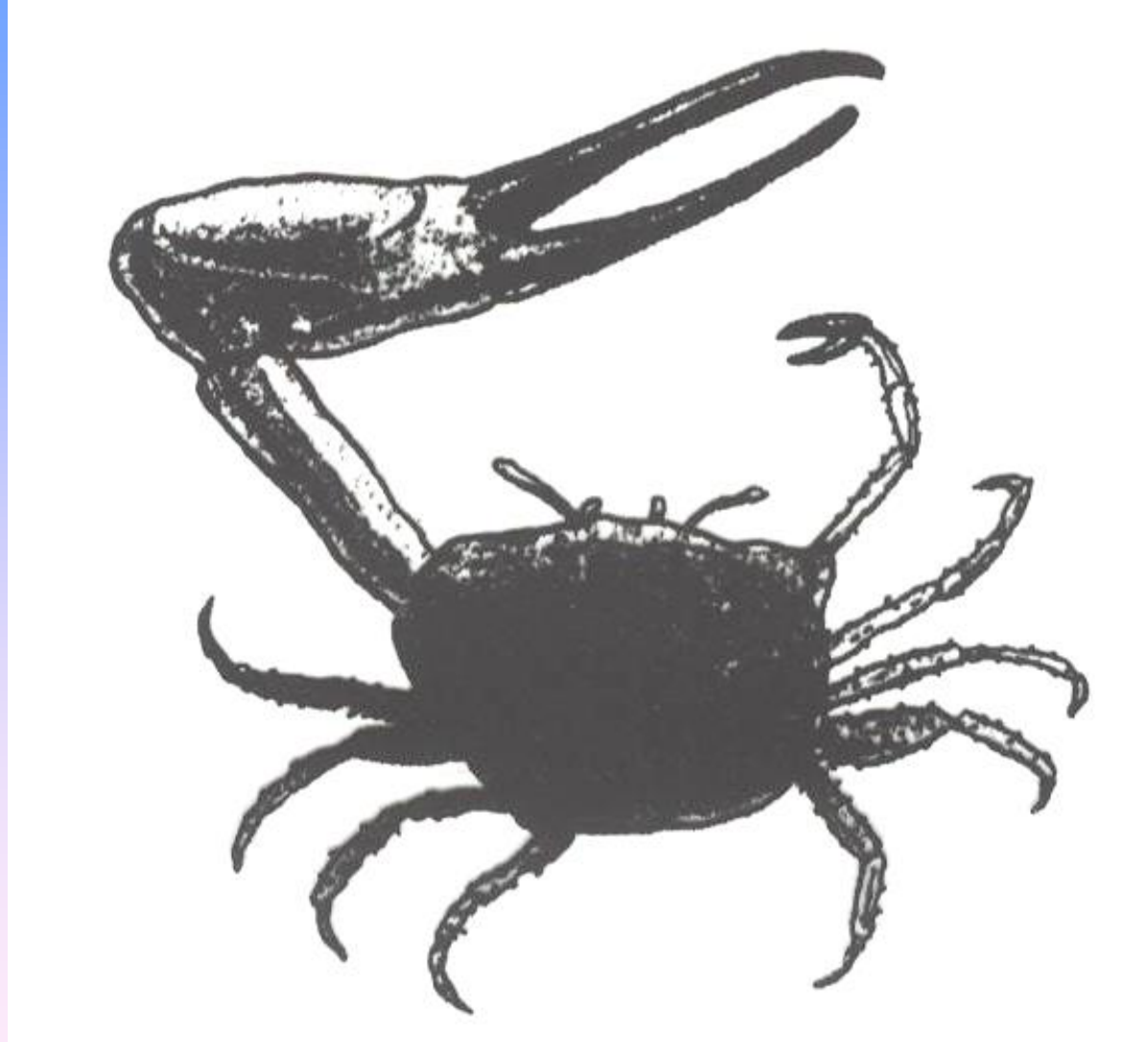

translační symetrie s polaritou

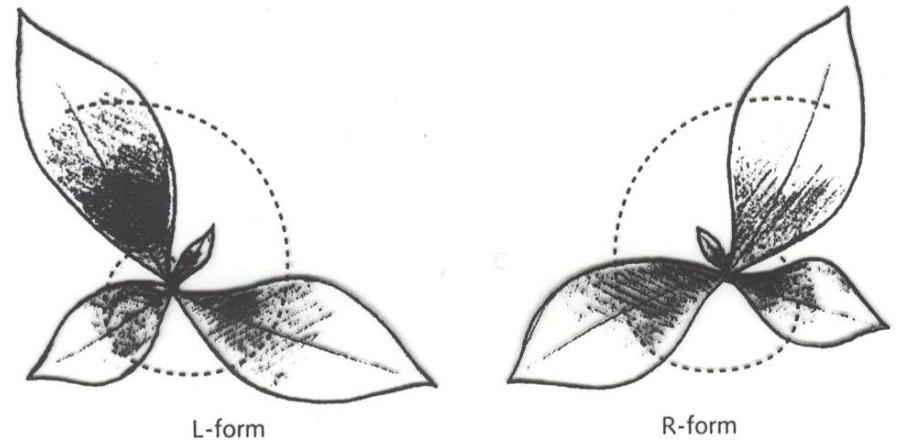

Má pravo - levá asymetrie svou inherentní podstatu ?

(Ne) náhodná asymetrie
vývinu listů a květů

50 : 50

selfing (tabák)

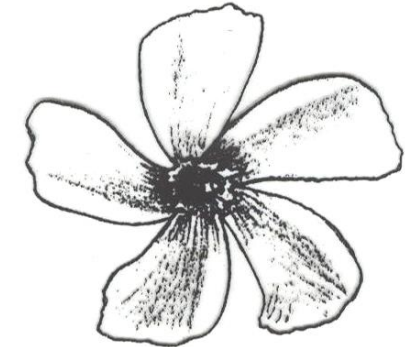
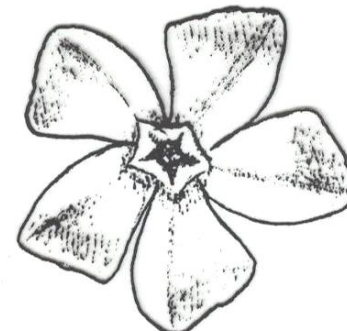
**směr otáčivosti
je náhodný !**

50 : 50

50 : 50

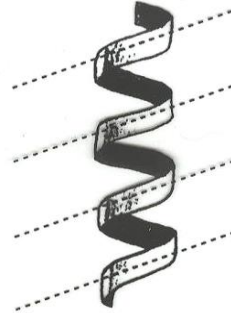
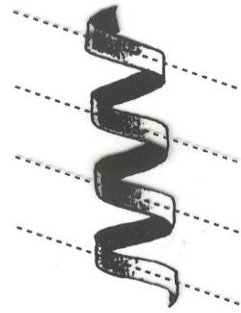
brčál
(L, anticlockwise)

oleandr
(R, clockwise)

směr otáčivosti není náhodný !

Růstové pohyby vedou k zákonitému spirálnímu uspořádání

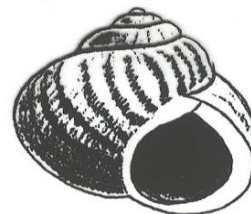
levotočivá (L)   pravotočivá (R)
šroubovice

chmel (L)
(*anticlockwise*)

svlaček (R)
(*clockwise*)

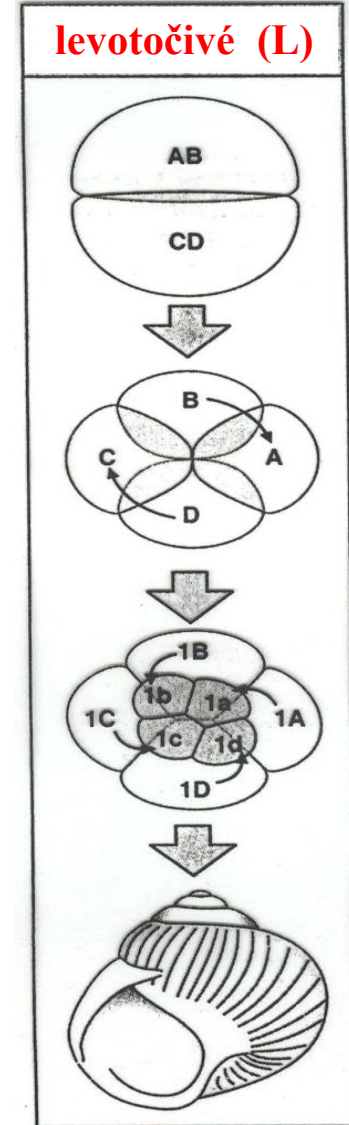
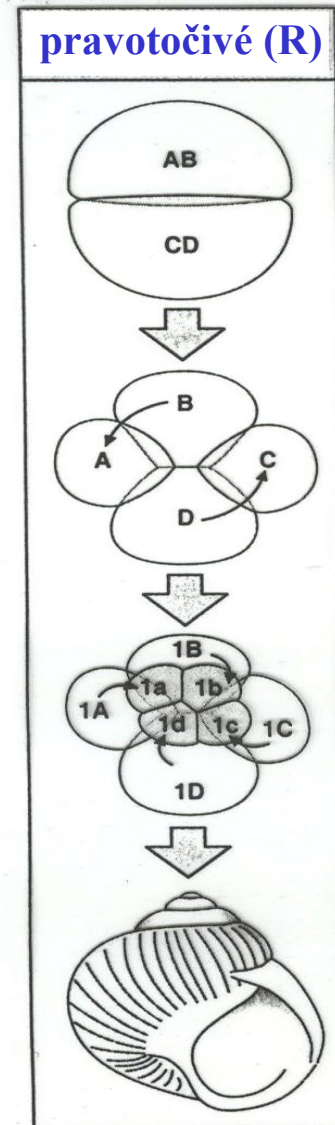

Směr otáčivosti ulity měkkýšů odpovídá maternálně determinovanému rýhování

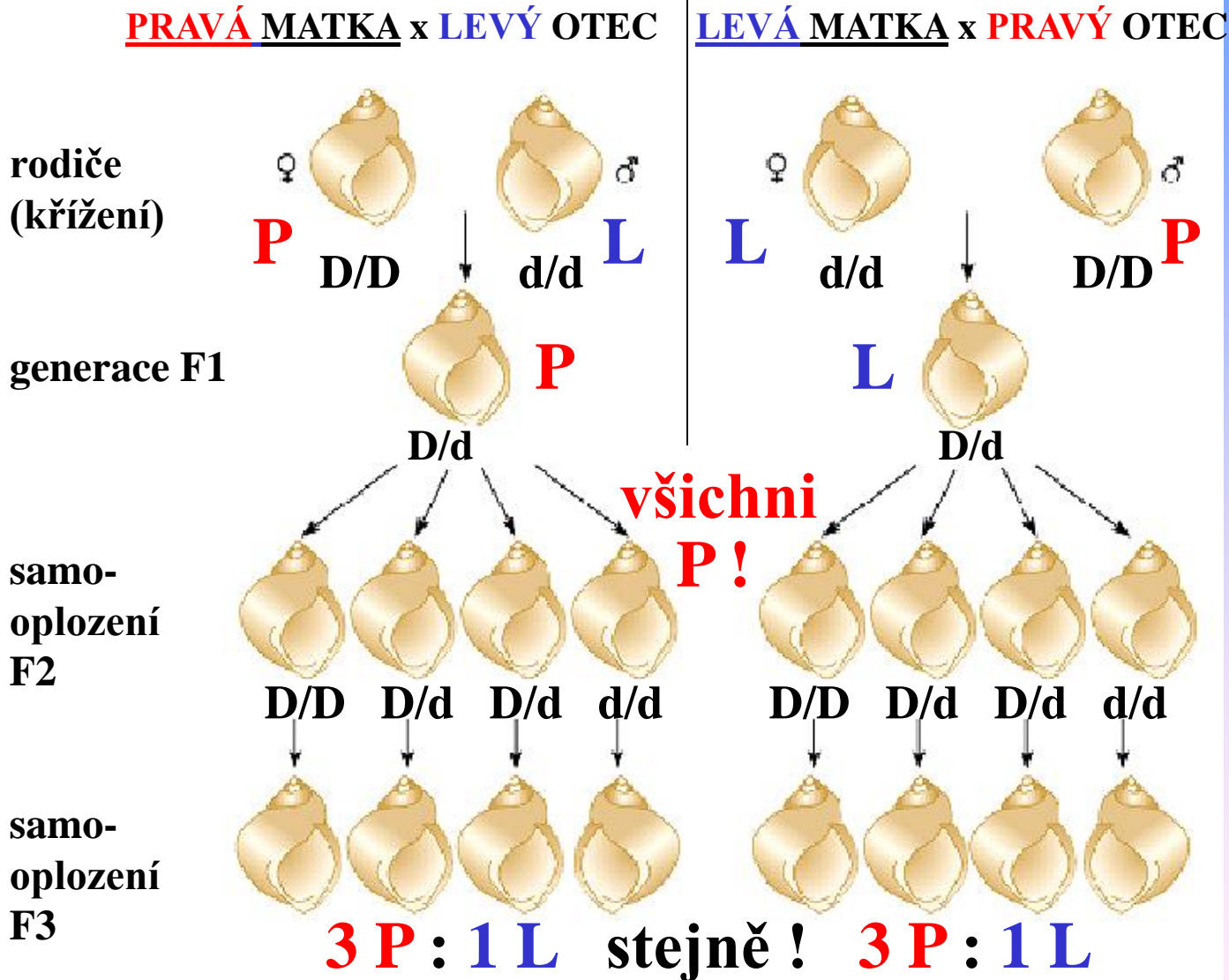
- směr otáčení je způsoben posunem čtyř animálních (1 a-d) blastomer vůči čtyřem vegetálním blastomerům (1 A-D)

- pravotočivost je dominantní nad levotočivostí

- injekce cytoplazmy R-formy do rýhujícího se vajíčka L-formy vede ke změně otáčení L → R

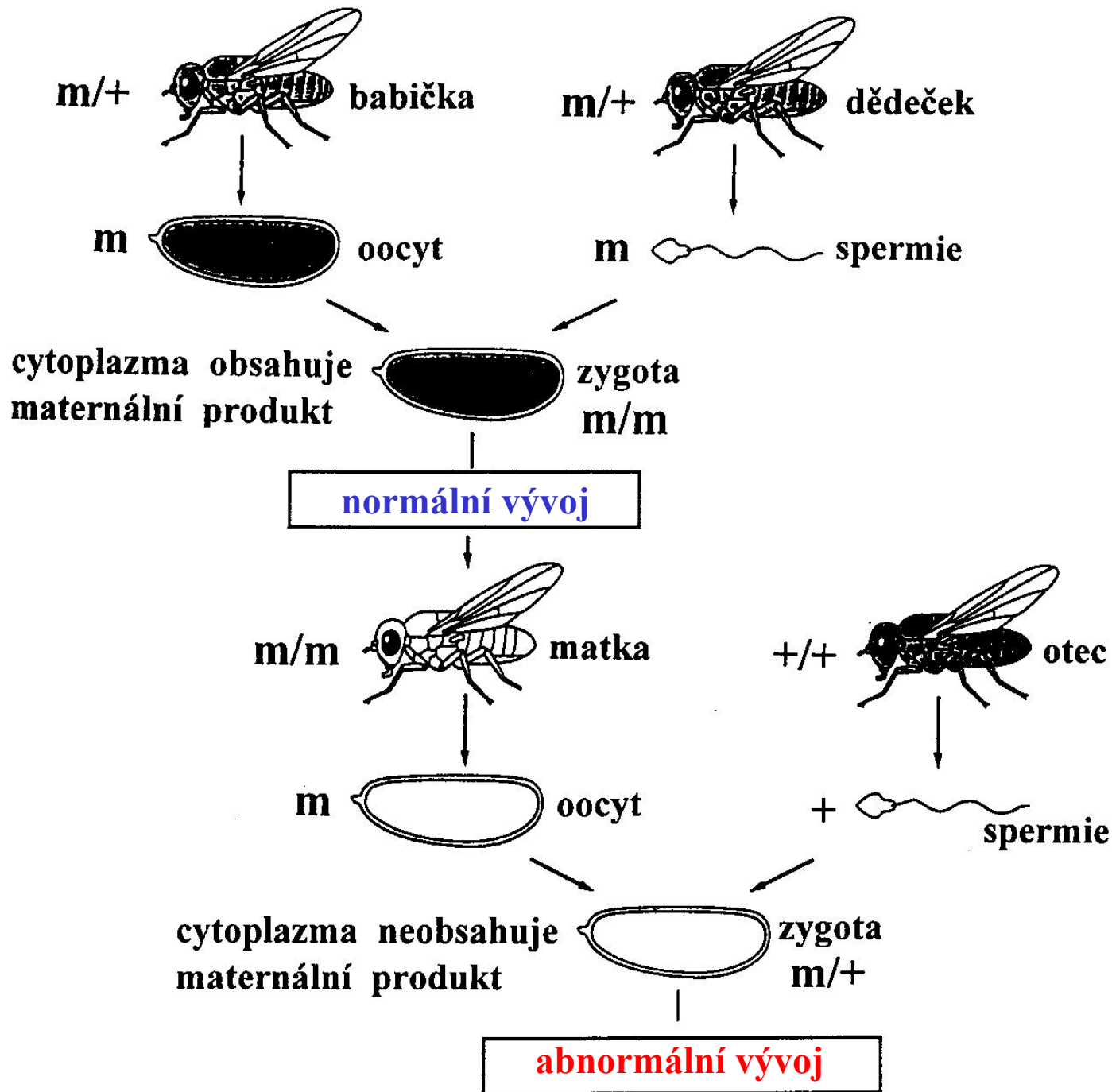
Cytoplazma oocyty rozhoduje o směru otáčení ulity měkkýšů: „pravotočivý“ faktor je dominantní

Alfred Sturtevant
(*Limnaea* : 1923)

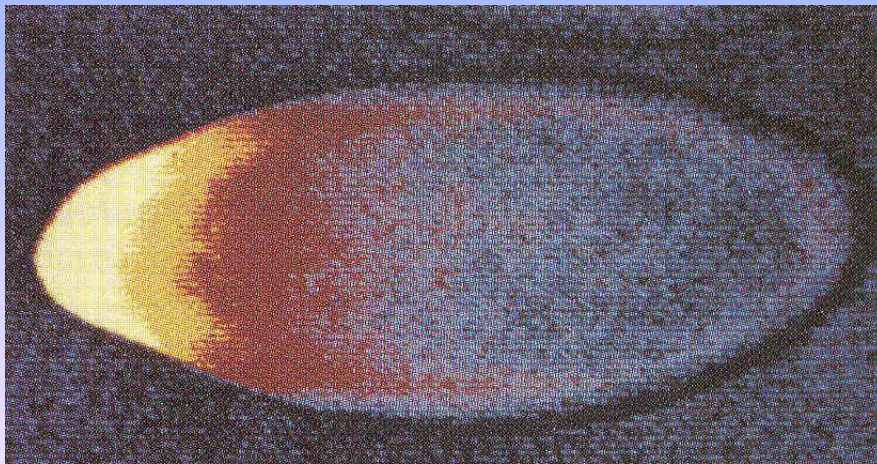

Dědičnost genů s maternálním účinkem

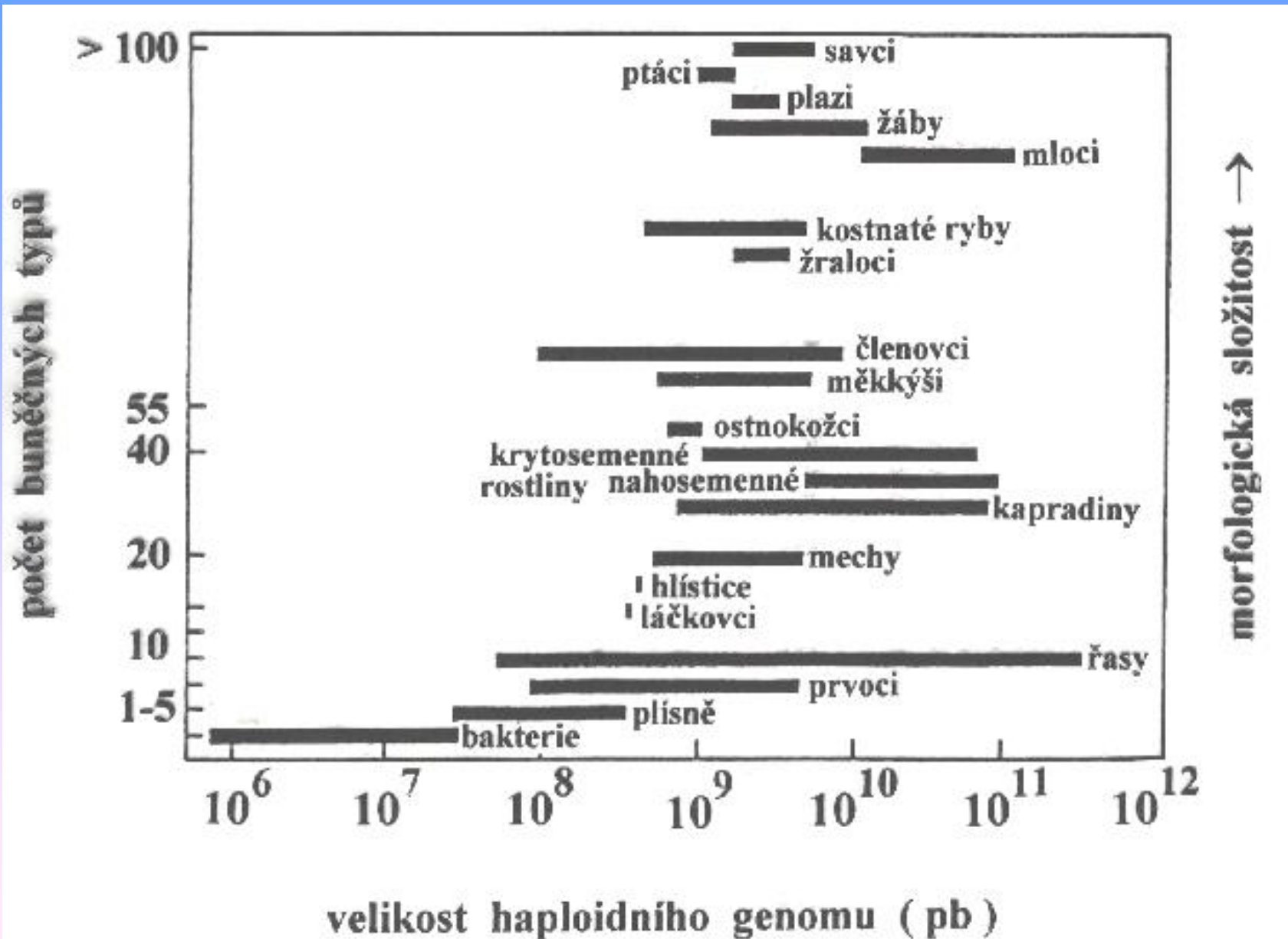
Úlohy genů s maternálním účinkem

vajíčko drosofily s gradientem mRNA

- geny odpovědné za iniciaci antero-posteriorní a dorso-ventrální polarizaci ambrya
- *Bicoid* mRNA je rozpoznávána v cytoskeletu svou 3` UTR v „budoucí“ anterorní oblasti vajíčka
- *Nanos* mRNA je rozpoznávána svou 3` UTR v „budoucí“ posteriorní oblasti vajíčka
- *Hunchback* a *caudal* mRNA jsou rozpoznávány v různých oblastech embrya

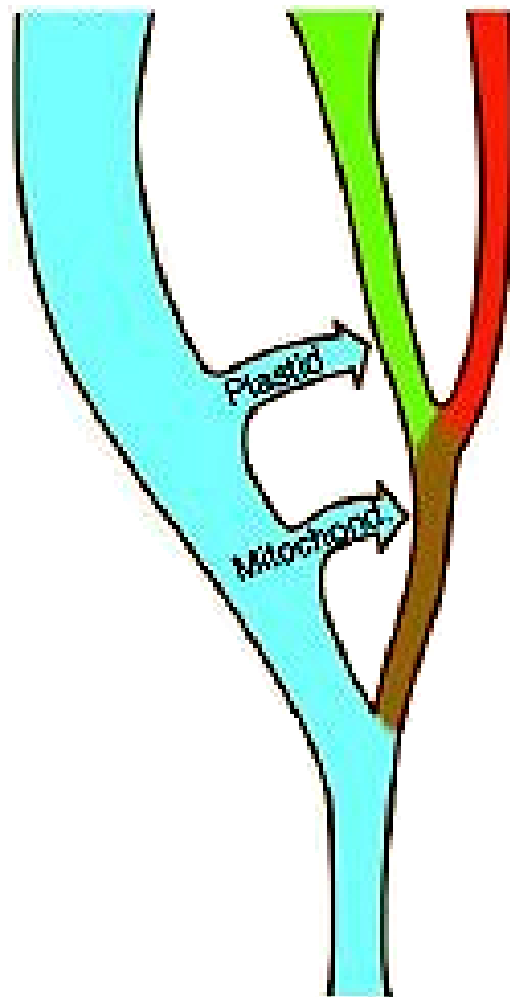
Paradox hodnoty C: vztah mezi velikostí haploidního genomu, počtem buněčných typů a morfologickou složitostí organismů

Základní kroky v evoluci rostlin a živočichů

prokaryota **rostliny** **živočichové**

- současnost
- 0,6 miliard let
fosílie mnohobuněčných
- 1,6 miliard let
společný předek
rostlin a živočichů
- 2,7 miliard let
stopy fosílií eukaryot
- 3,8 miliard let
důkaz existence života

VÝVOJOVÉ PROCESY U ROSTLIN A ŽIVOČICHŮ

---

zárodečná dráha	<i>zárodečné buňky vznikají ze somatických v pozdním vývoji</i>	<i>segreguje od somatické v časně embryogenezi</i>
oplození	<i>dvojitě (zygota a endosperm)</i>	<i>jednoduché</i>
haploidní fáze	<i>několikabuněčný gametofyt</i>	<i>pouze gamety</i>
imprinting	<i>ovlivňuje vývin endospermu</i>	<i>zásadně řídí embryogenezi</i>
diferencované buňky	<i>totipotentní</i>	<i>osud progresivní a ireverzibilní</i>
tělní plán	<i>založen až při postembryonálním vývinu meristému, vliv prostředí</i>	<i>vytvořen již v embryu, vývojový program determinován</i>
tvorba tvarů	<i>podobné vývojové principy včetně specifikace osy, založení vývojových kompartmentů, homeotické geny zajišťují poziční identitu</i>	
morfogeneze	<i>buněčný pohyb či lokomoce nejsou, závisí na rovině a rychlosti dělení</i>	<i>relativní pohyb buněk (gastrulace) buněčná migrace (zárodečné buňky)</i>

ROSTLINY A ŽIVOČICHOVÉ aneb LOGIKA VÝVOJE

- rostliny a živočichové jsou složeni z odlišných typů buněk: tyto dvě říše divergovaly ze společného jednobuněčného eukaryotického předka
- každá říše si musela vyvinout své mechanismy buněčné diference a komunikace
- základní rysy vývoje rostlin a živočichů jsou společné: představují jedinou možnou alternativu?
- počet genů je u těchto říší obdobný: jsou homologní i jejich regulační geny nebo jen vývojové mechanismy?
- obecné buněčné funkce rostlin a živočichů jsou shodné: struktura jádra, mitózy, meiózy a základní transkripční a translační mašinerie
- regulace prostorově-časové genové exprese jsou podobné, avšak homeotické geny kódující proteiny (se srovnatelnými vývojovými funkcemi, jsou odlišné
- některé transkripční faktory mají vysokou AMK-sekvenční homologii (homeoboxy, MADS boxy), mají však jiné funkce
- řada buněčných procesů včetně receptorů vnějších vlivů a mezibuněčných komunikací jsou zásadně odlišné

Základní stádia ontogeneze obojživelníků

oplozené
vajíčko

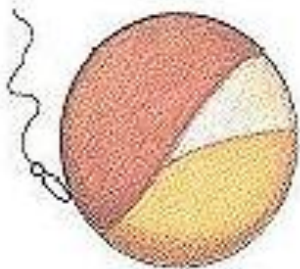
2-buněčné stádium
(90 min)

midblastula
(4tis. buněk, 7 h)

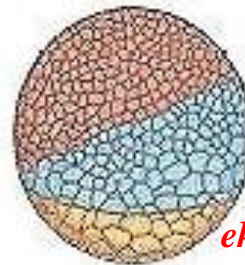
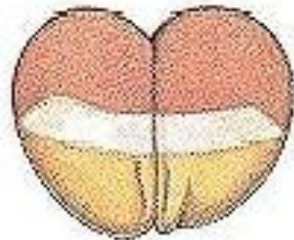
časná gastrula
(20tis. buněk, 9h)

pozdní gastrula
(12h)

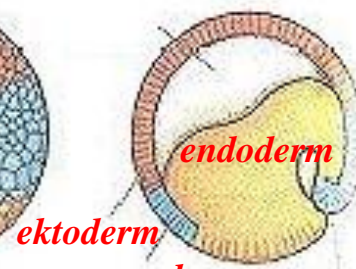
animální pól

vegetální pól

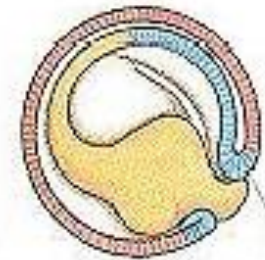
blastocoel

ektoderm

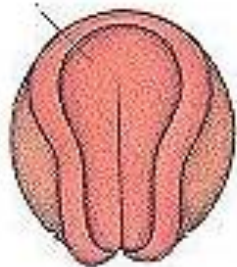
mesoderm

blastopor

blastopor

*neurální
destička*

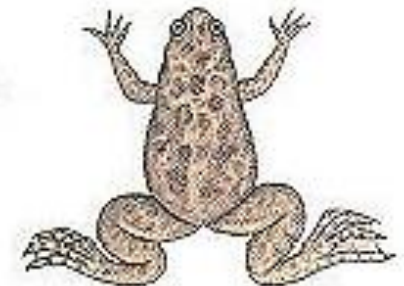
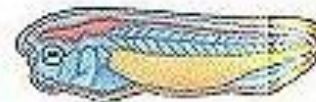
*neurální
destička*   *uzavírající se
neurální destička*

střevo

střevo

časná neurula

časná neurula

pozdní neurula

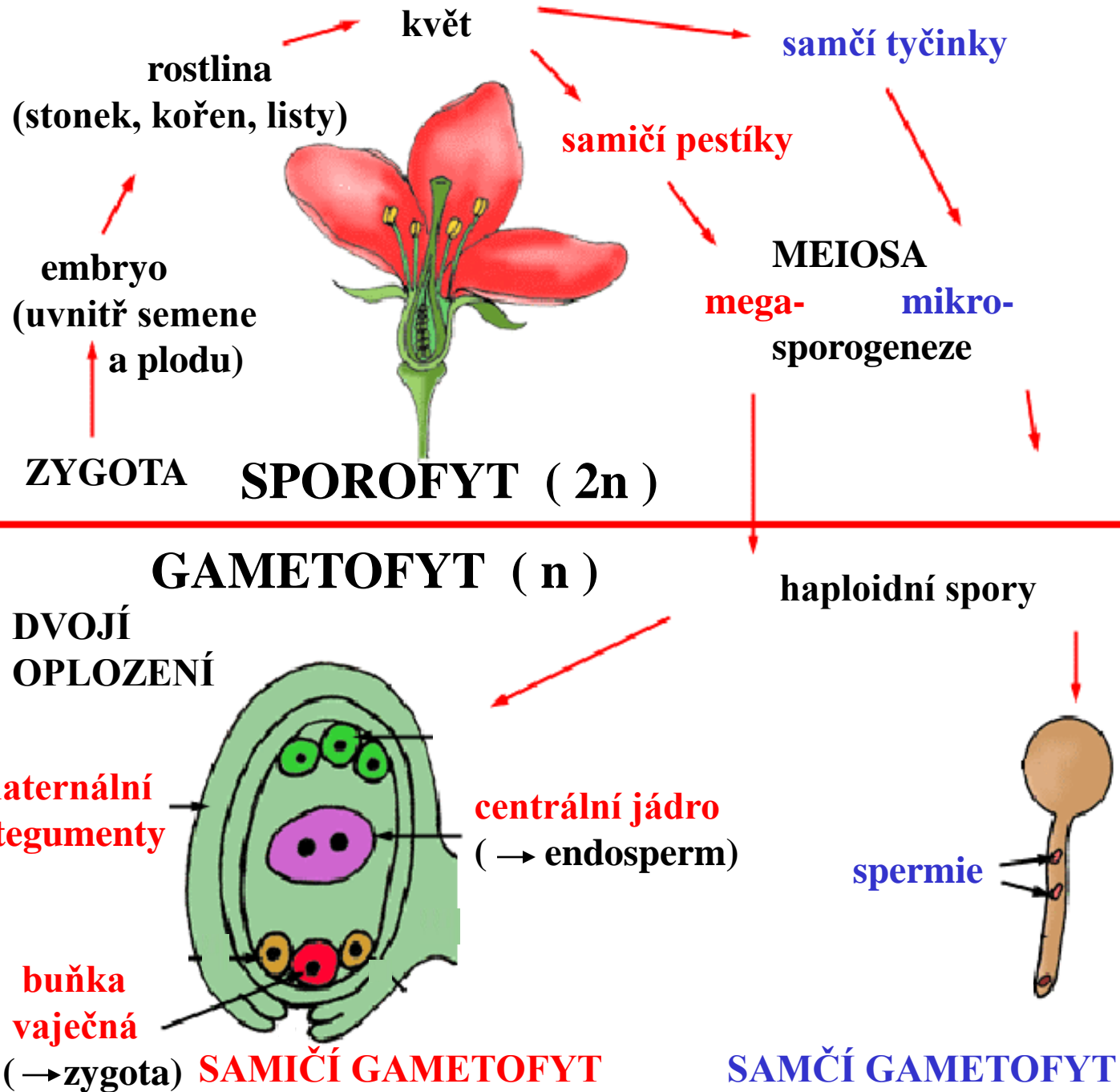
vylíhnutý pulec

dospělá žába

(150tis. buněk, 20h) (500tis. buněk, 3d)

(12 měsíců)

Střídání generací u krytosemenných rostlin

Epigenetická tvorba tvarů v průběhu vývoje

(i) úloha vnějších (fyzikálních) faktorů

(ii) pozice maternálních determinant → mozaikový vývoj

- asymetrický transport cytoplazmatických determinant z maternálního vaječníku

- ooplazmatická segregace (proces třídění a vnitřní strukturalizace po oplození)

(iii) buněčné interakce (*concerted behaviour*) → regulativní vývoj

komunikace buněk s okolními buňkami vede ke koordinované tvorbě struktur a tvarů

Vývojový osud, schopnosti a určení (*fate, potency, and determination*)

Vývojový osud (*fate*) a schopnost (*potency*)

Buněčný osud se vztahuje ke strukturám, které se „normálně“ vytvoří z embryonální buňky.

Schopnost jsou všechny možné vývojové osudy určité buňky ve specifickém stádiu vývoje organismu.

Schopnost je totožná s osudem pro buněčně autonomní mechanismus determinace (*tj.* mozaikový vývoj).

Schopnost „překonává“ osud u buněčně interaktivních mechanismů determinace (*tj.* regulativní vývoj).

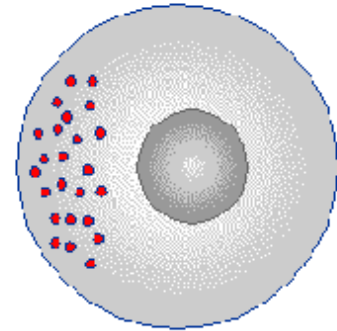
Vývojové extrémy : mozaikový a regulativní vývoj

Mozaikový vývoj nastává, když se organismus vyvíjí, jako kdyby jeho blastomery tvořily prvky skládačky (*puzzle*), každý s prederminovaným osudem.

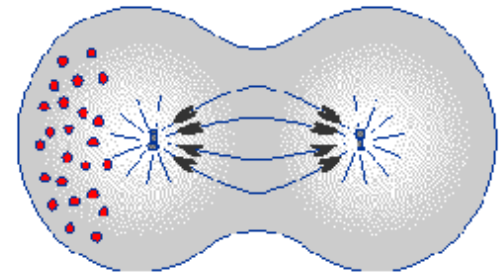
Mozaikový vývoj se uskutečňuje prostřednictvím

asymetricky lokalizovaných cytoplazmatických determinant.

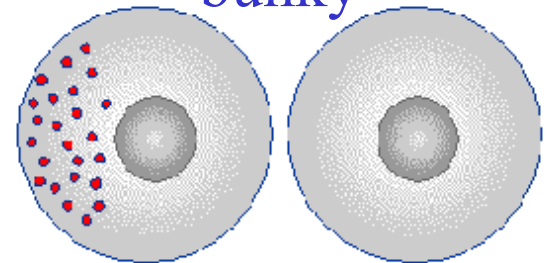
asymetrická lokace

dělení buňky

odlišné dceřinné buňky

Vývojové extrémy : mozaikový a regulativní

Regulativní vývoj -

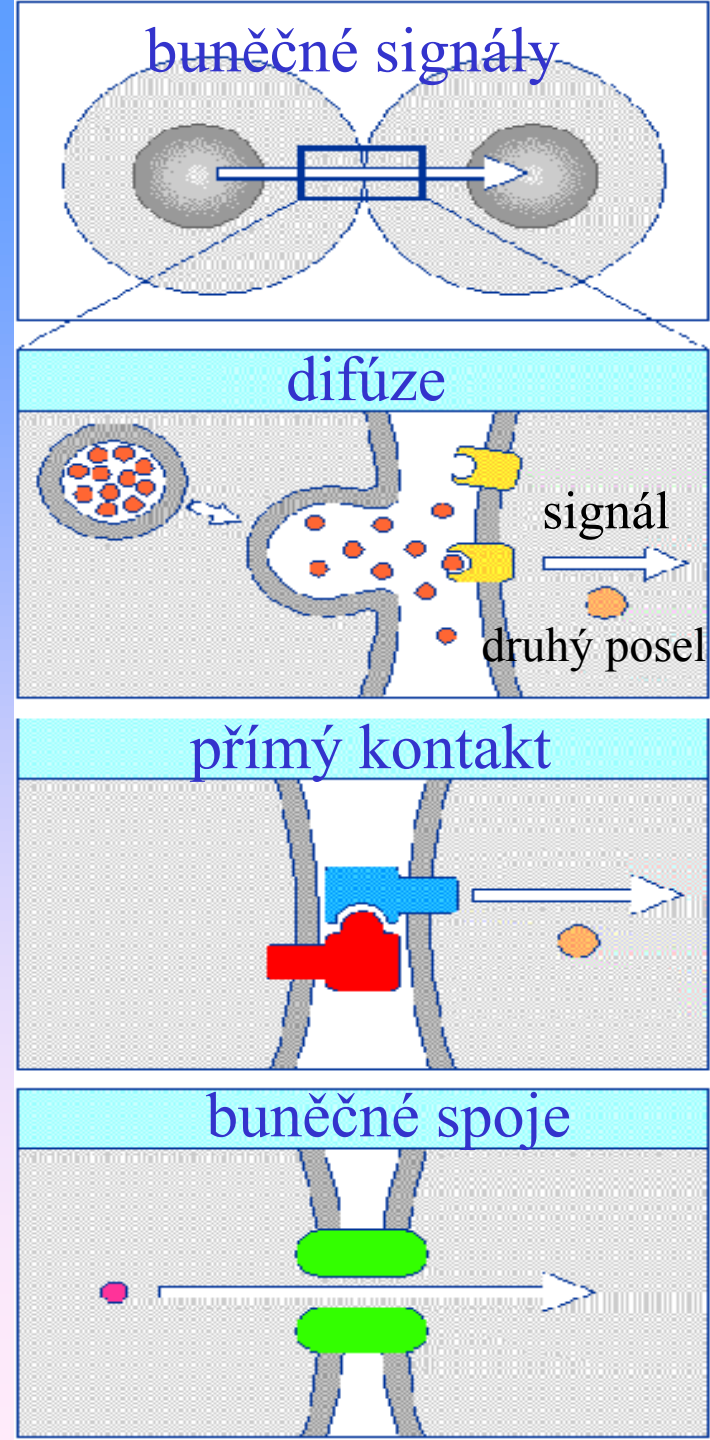
osud blastomer je flexibilní, závisí na lokaci buněk, organizmus je schopen kompenzovat ztrátu či dislokaci blastomer.

Regulativní vývoj závisí na mezibuněčných komunikacích.

Mezibuněčná komunikace je základem **embryonální indukce** : jedna buňka dává instrukce jiné buňce k dosažení určitého vývojového osudu.

Komunikace mezi buňkami může být dosaženo difúzibilními signály, přímým kontaktem mezi membránovými proteiny nebo tranzientními póry.

Buněčně autonomní a buněčně interaktivní vývojové mechanismy

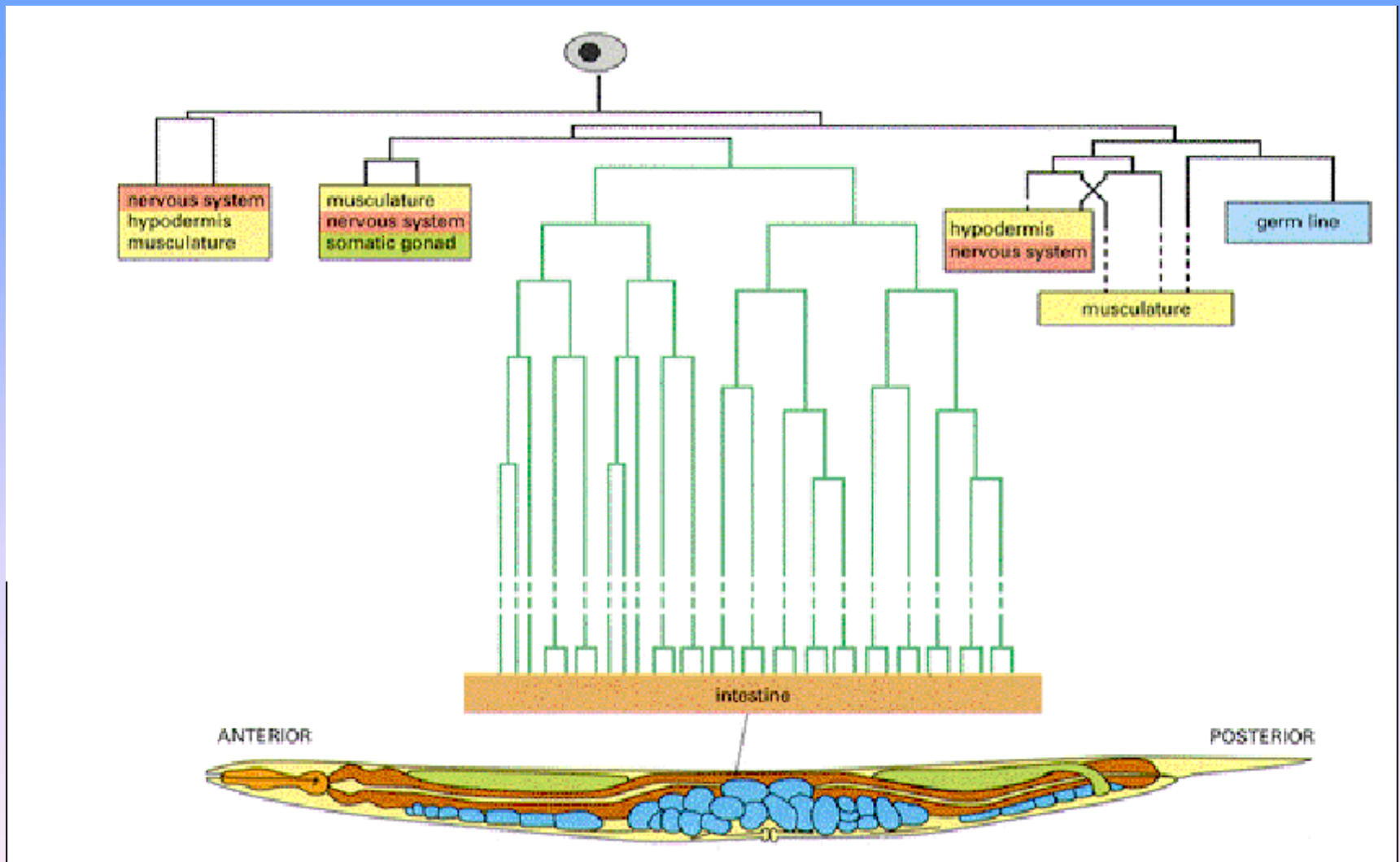
Mozaikový vývoj se odehrává buněčně-autonomně; regulativní vývoj je buněčně-interaktivní.

Prakticky všechny organismy se vyvíjejí za kombinace mozaikového a regulativního typu vývoje.

Základní termíny vývoje

Typ determinace :	buněčně autonomní	buněčně interaktivní
Mechanismus :	morfogenní determinanty	indukce
Typ vývoje :	mozaikový	regulativní

Caenorhabditis elegans : model mozaikového vývoje

Invariantní schéma buněčného dělení: dospělec má vždy 959 buněk.

Časný vývoj savčího embrya je vysoce regulativní

Savčí embryonální buňky vykazují flexibilitu ve výběru osudu (buněčného fenotypu) podle potřeb embrya.

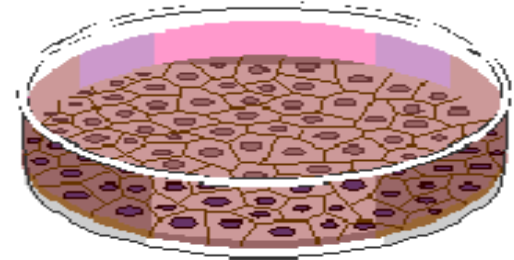
Tvorba chimér a monozygotických dvojčat je jasnou demonstrací regulativního typu vývoje.

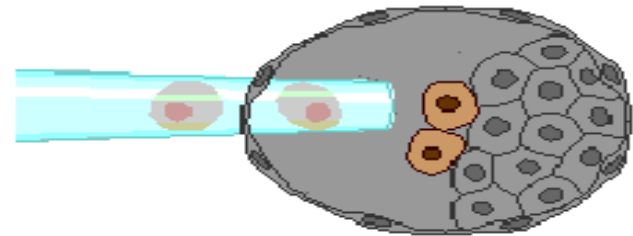
**Alternativní cesta tvorby chimér :
inkorporace cizích embryonálních
kmenových buněk**

**... je také finálním krokem
při konstrukci geneticky
modifikované myši.**

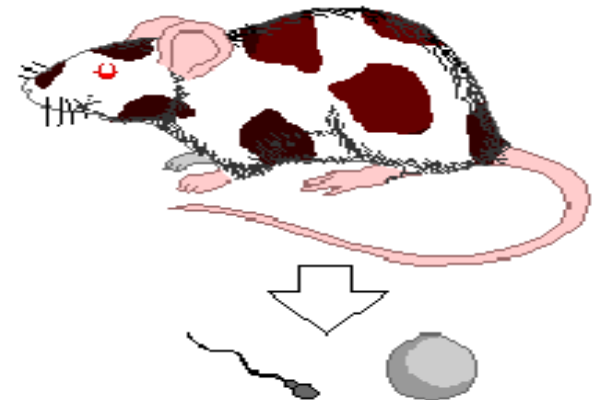
ES buňky s žádanou mutací

injekce do blastocysty

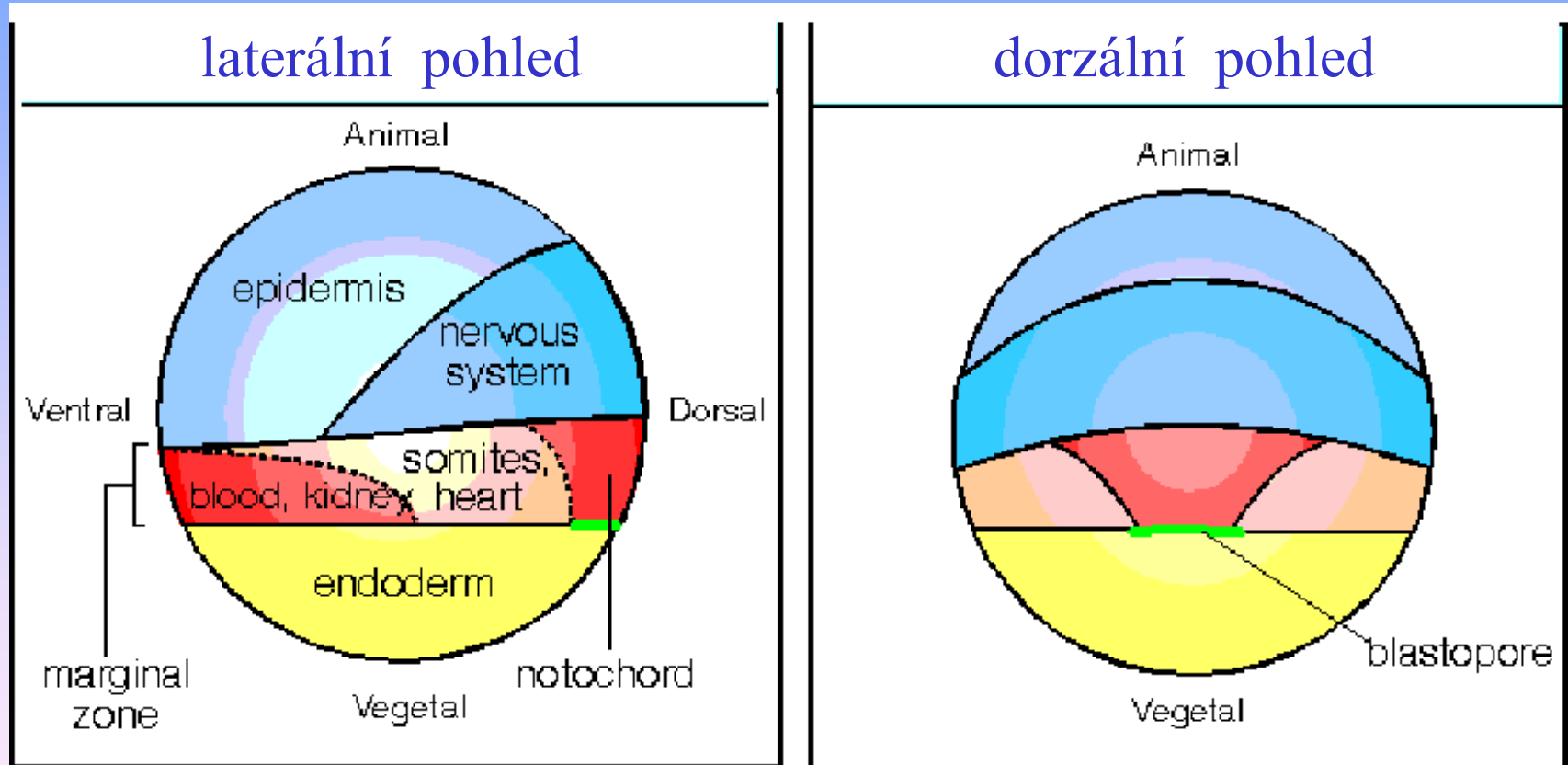

chiméra může předávat mutaci

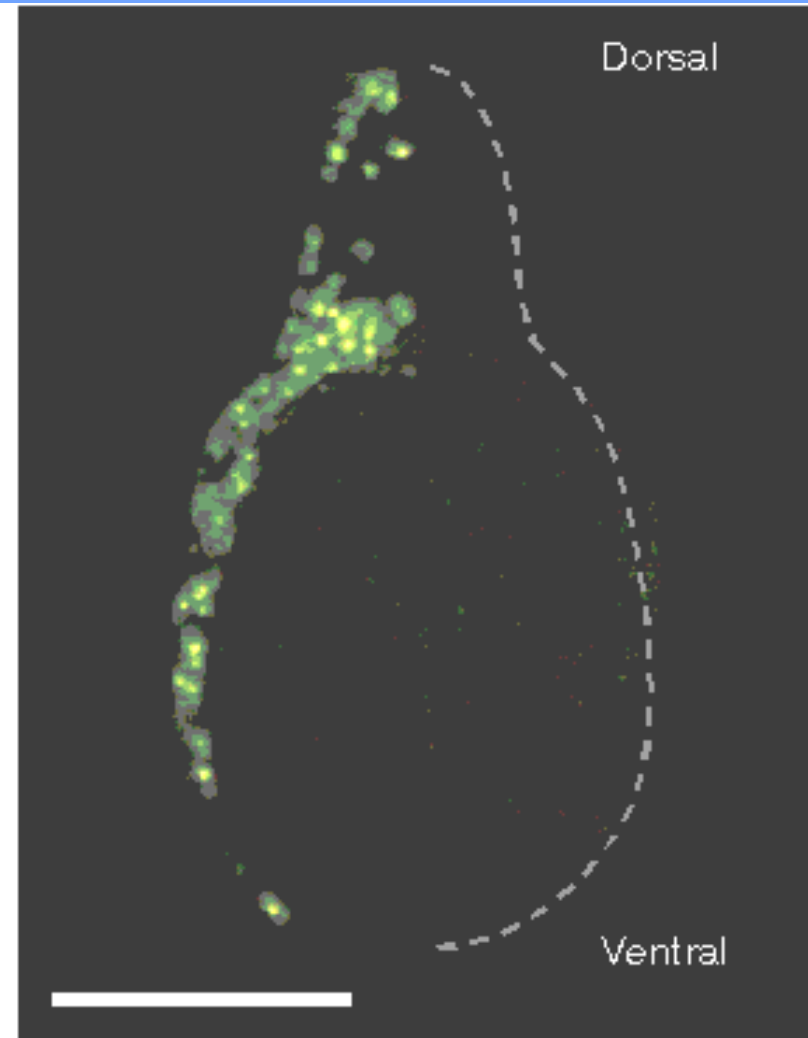
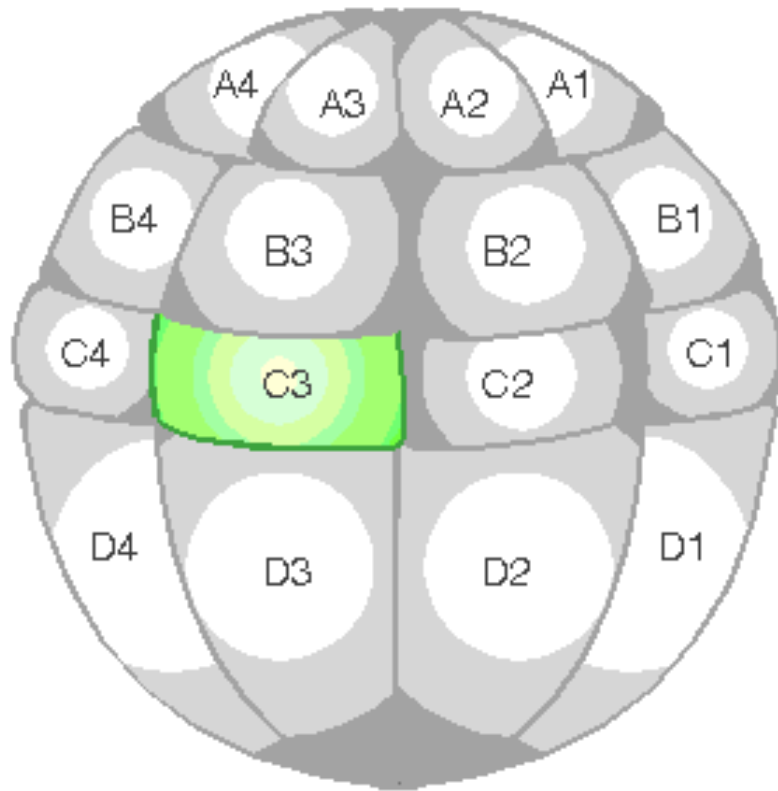
Mapy vývojového osudu (*fate mapping*)

„Osudová“ mapa ukazuje pozice (*locations*) a výsledné tkáně (*derivatives*) embryonálních buněk.

„Osudové“ mapy mají (alespoň) určitý stupeň přesnosti pouze u organismů, které vykazují mozaikový typ vývoje.

„Osudové mapování“ s pomocí vitálního barvení (fluorescence)

Blastomera *Xenopus* C3 dává vznik mezodermálním buňkám podél jedné strany pozdního embrya (*tailbud stage*).

Vývojové schopnosti (*potency*) a určení (*determination*)

Schopnost je v průběhu vývoje stále omezována. Když se schopnost buňky již rovná jejímu osudu, buňka je vývojově určena (determinována).

Základní typy vývojových schopností :
totipotence,
pluripotence a
determinace (unipotence).

Pochopení vývojových schopností a určení má zásadní význam pro klonování savců.

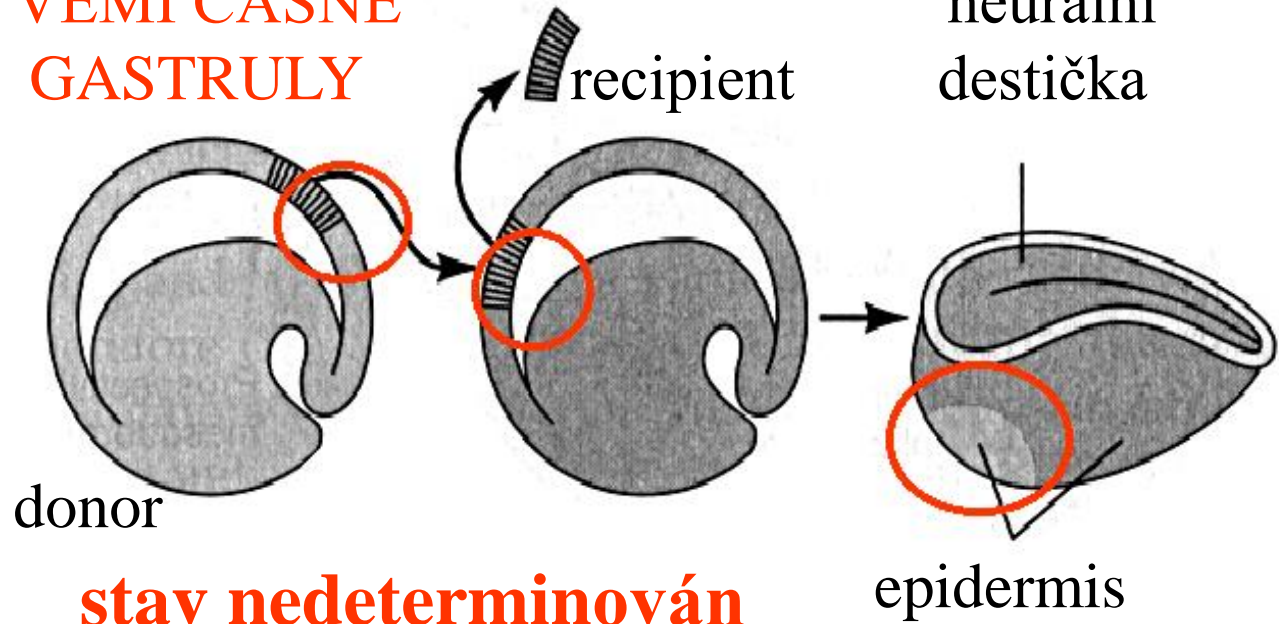
První klonovaná kočka
(Science 295:1443, 2002)

Spemann a
Mangoldová
(1924):

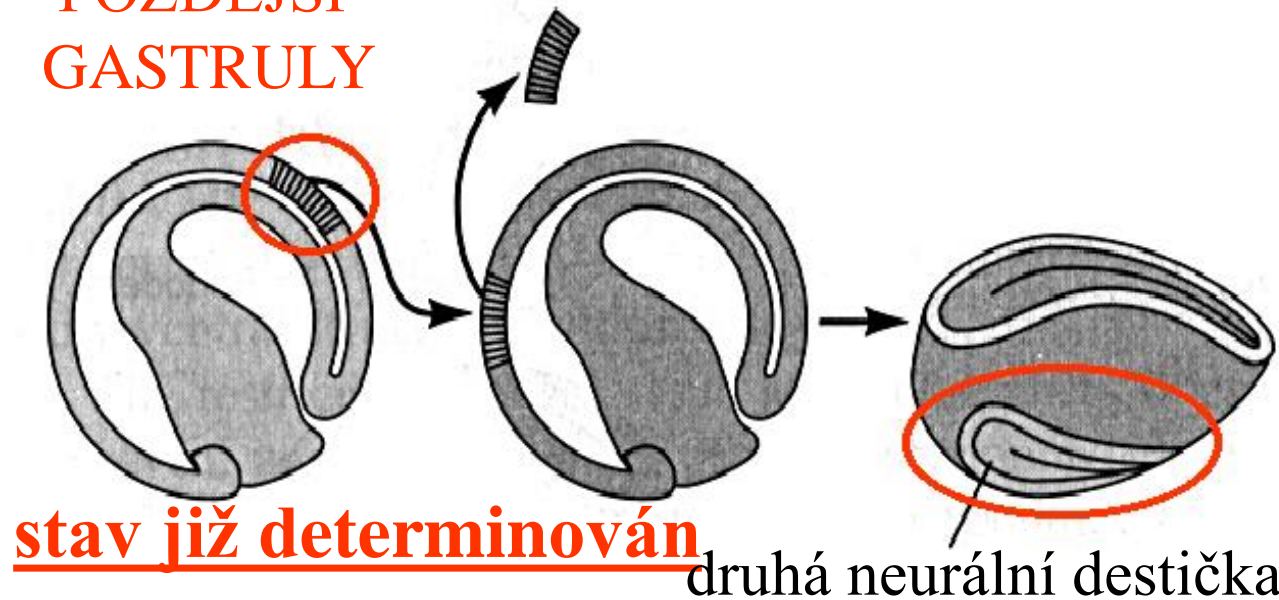
progresivní
determinace v
embryogenezi
obojživelníků

VELMI ČASNÉ
GASTRULY

stav nedeterminován

POZDĚJŠÍ
GASTRULY

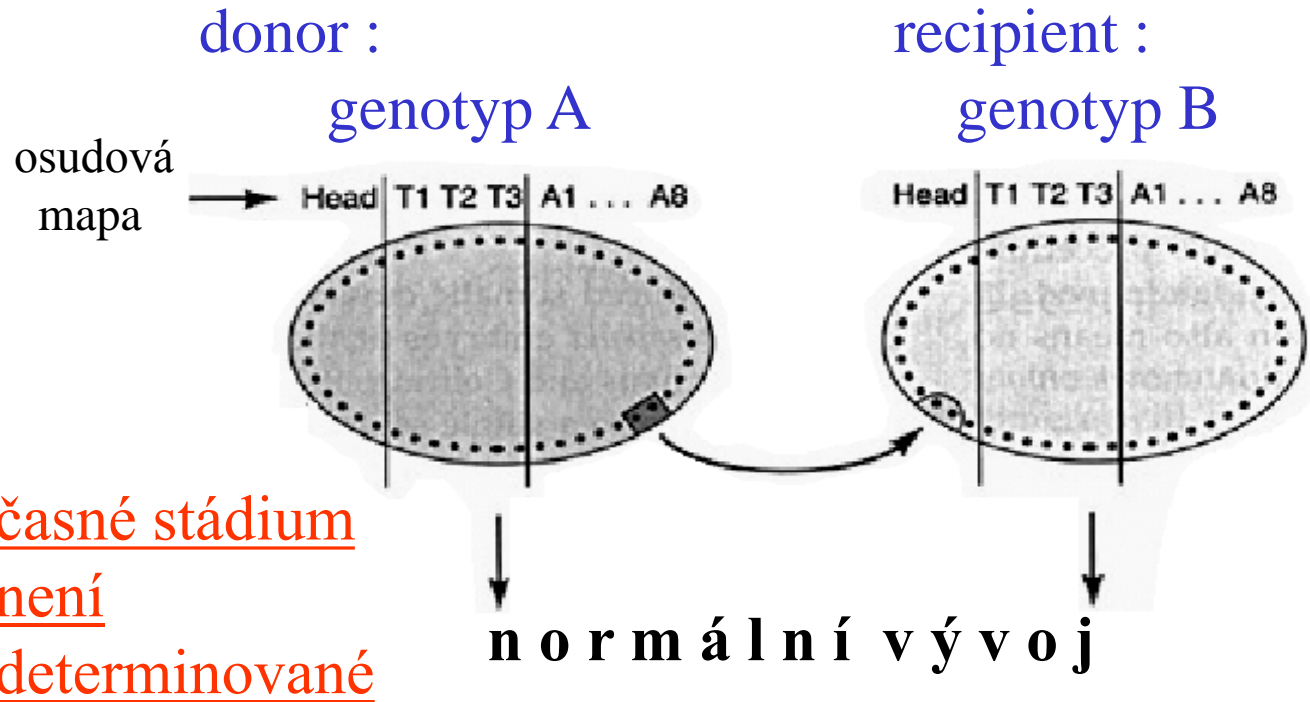
stav již determinován

druhá neurální destička

Progresivní determinace u *Drosophila*

Syncyziální blastoderm:

Buněčný blastoderm:

pozdější
stádium je
determinované

**ablace buněk
způsobí defekt v A5**

**ektopická exprese
„genů A5“ na hlavě**